

สงครามน้ำในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จ.เชียงใหม่:
หลักการและเครื่องมือในการจัดการความขัดแย้งเชิงพุทธ
โดย
พระมหาพรหม ฐมฺมหาโส, ผศ.ดร.
ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิชาการ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑. เกริ่นนำ

“น้ำ” ถือได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในการอุปโภคบริโภค¹ ด้วยเหตุดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงมีกระแสพระราชดำรัสว่า “หลักสำคัญว่าต้องมี น้ำบริโภค น้ำใช้เพื่อการเพาะปลูก เพราะว่ามีชีวิตอยู่ที่นั่น ถ้ามีน้ำคนอยู่ได้ ถ้าไม่มีน้ำคนอยู่ไม่ได้ ถ้าขาดไฟฟ้านอนอยู่ได้ แต่ถ้ามีไฟฟ้าไม่มีน้ำคนอยู่ไม่ได้”²

ถึงกระนั้น เมื่อกล่าวถึง “น้ำ” ใน ค.ศ. ๑๙๙๕ อิสมาอิล เซราเจลดิน รองประธานธนาคารโลกได้กล่าวว่า สงครามในศตวรรษนี้คือการต่อสู้เพื่อแย่งชิงน้ำ³ จากการตั้งข้อสังเกตในลักษณะดังกล่าวนี้ ทำให้พบข้อเท็จจริงที่น่าสนใจว่า สงครามน้ำกำลังเกิดขึ้นในหลายประเทศด้วยกัน กล่าวคือ อินเดีย⁴ บังกลาเทศ⁵ ชูตตาน อียิปต์ และเคนยา⁶ เป็นต้น เป็นเหตุให้องค์การสหประชาชาติ

¹ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, การประเมินผลโครงการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคและบริโภค, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๑๗), หน้า ๒.

² คูใน สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, รายงานการพิจารณาศึกษาปัญหาภัยแล้งและอุทกภัย, หน้า ๕๕.

³ ดูเพิ่มเติมใน วันทนา คิวะ (เขียน) ศิริลักษณ์ มานะวงศ์เจริญ (แปล), สงครามน้ำ, (กรุงเทพมหานคร: สวณเงินมีมา, ๒๕๔๖), หน้า ๑.

⁴ แม่น้ำกาเวรี (Cauvery) ได้กลายเป็นแม่น้ำที่ก่อให้เกิดชนวนความขัดแย้งระหว่างรัฐทมิฬ นาฑู และกรรณาฏกะ สงครามน้ำ (Water Wars) ดังกล่าวได้ทำให้เกิดการนองเลือดระหว่างรัฐทั้งสองจนทำให้เกิดการจลาจลในค.ศ. ๑๙๘๑ ทำให้ผู้คนประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ คน ต้องย้ายถิ่นฐาน (Neil Pelkey, “The Cauvery Water War”, in <<http://www.des.ucdavis.edu/staff/pelkey/cauvery.htm>>

⁵ ความขัดแย้งเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำได้กลายเป็นประเด็นทางการเมือง เมื่อรัฐบาลอินเดียได้สร้างเขื่อนกั้นแม่น้ำพรหมบุตร และแม่น้ำคงคา ทำให้น้ำที่ไหลไปประเทศบังกลาเทศมีปริมาณน้อยจนทำให้รัฐบาลทั้ง

ออกมาเตือนว่า “ในอนาคตทรัพยากรน้ำจะวิกฤติ และจะทำให้เกิด ‘สงครามน้ำ’ มากขึ้นในเวทีระหว่างประเทศ”⁷

จากการ “คาดการณ์” ดังกล่าว นิวยอร์ก ไทมส์ หนังสือพิมพ์ต่างประเทศชี้ให้เห็นการขาดแคลนทรัพยากรน้ำในรัฐเท็กซัสสอดคล้องกับประเทศไทยว่า “บัดนี้ สำหรับเท็กซัส น้ำได้กลายเป็นของเหลวที่มีค่าตั้งทองแทนน้ำมันไปแล้ว”⁸ การนำเสนอประเด็นดังกล่าวมิได้เกินเลยความเป็นจริงนักเมื่อเกิดสถานการณ์ “วิกฤติน้ำ” อย่างรุนแรง ในปี ค.ศ. ๑๙๙๘ มี ๒๘ ประเทศพบปัญหาตึงเครียด หรือขาดแคลนน้ำ และคาดว่าตัวเลขนี้จะสูงขึ้นเป็น ๕๖ ประเทศภายในปี ค.ศ. ๒๐๐๕ ในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๙๐ ถึง ค.ศ. ๒๐๐๕ จำนวนประชากรที่อยู่ในประเทศที่มีน้ำไม่เพียงพอคาดว่าจะเพิ่มขึ้นจาก ๑๓๑ ล้านเป็น ๘๑๗ ล้านคน

ในขณะที่ประเทศไทย นับตั้งแต่มีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ทำให้ระบบเศรษฐกิจแบบ “ทุนนิยม” หรือ “บริโภคนิยม” ขยายตัวอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม การขยายตัวทางตัวเลข และการพัฒนาทางวัตถุนิยมนั้น ได้ก่อให้เกิด “สภาวะที่ไร้ความสมดุล” ระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และสังคม และผลที่เกิดขึ้นก็คือ “ความไม่สมนัย” ระหว่างเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม ประเพณี และสิ่งแวดล้อม

ศรีศักร วัลลิโภดมชี้ว่า “นับตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป คงไม่มีความขัดแย้งใดที่จะนำไปสู่ความรุนแรงอย่างใหญ่หลวงในสังคมของมนุษยชาติเท่ากับความขัดแย้งในเรื่องของการจัดการน้ำ”⁹ ในขณะที่ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ได้วิเคราะห์ประเด็นดังกล่าวเอาไว้ว่าอย่างน่าสนใจว่า¹⁰ “สงครามยุคต่อไปนี้ ไม่ได้เป็นสงครามที่จะ แย่งชิงพื้นที่ หรือน้ำมันอีกต่อไป หากแต่สงครามที่กำลังเกิดขึ้นและน่ากลัวที่สุดคือ ‘สงครามน้ำ’ ซึ่งชัยพันธ์ ประภาสวัต ผู้อำนวยการสถาบันเพื่อสิทธิชุมชน จ.เชียงใหม่ ผู้มีบทบาทสำคัญใน การร่วมฟื้นฟูลุ่มน้ำแม่ตาช้าง ก็ได้กล่าวใน

สองต้องทำสัญญาควบคุมน้ำแม่น้ำคงคาใน พ.ศ. ๒๕๓๕ ซึ่งสัญญานี้ผลบังคับใช้ ๓๐ ปี (สุทัศน์ ยกส้าน, “วารีวิกฤติ: ปัจจุบัน และอนาคต”, ใน ผู้จัดการรายวัน (๒๑ พฤษภาคม ๒๕๔๖): ๕.

⁶ ประเทศทั้งสามดังกล่าวมีความขัดแย้งเกี่ยวกับการแย่งชิงทรัพยากรน้ำ ในลุ่มแม่น้ำไนท์ ซึ่งประเทศที่อยู่ตอนบนกล่าวคืออียิปต์ได้ทำเขื่อนกั้นแม่น้ำ ทำให้ประเทศชูดาน และเคนยาซึ่งอยู่ตอนล่างแม่น้ำเกิดภาวะขาดแคลนน้ำอย่างหนักจนทำให้กลายเป็นประเด็นปัญหาทางการเมืองควบคู่ไปกับประเด็นการแย่งชิงน้ำ BBC News (12 December 2003) in <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/africa/3313893.stm>>

⁷ BBC news (5 march 2003) in <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/sci/tech/2820831.stm>>

⁸ Jim Yardly, ‘for Texas Now, Water, Not oil, Is Liquid Gold,’ New York Times, April 16, 2001, p.1.

⁹ ศรีศักร วัลลิโภดม ใน วันทนา ศิวะ (เขียน) ศิริลักษณ์ มานะวงศ์เจริญ (แปล), สงครามน้ำ, คำนำ .

¹⁰ บรรยาย “ความรุนแรงกับความขัดแย้ง” (๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๓) สถาบันพระปกเกล้า.

ลักษณะเดียวกันว่า “ไม่มีสงครามใดที่จะคุกคามมนุษย์ในยุคปัจจุบันได้ดีเท่ากับสงครามการแย่งชิงทรัพยากรน้ำ”¹¹

จะเห็นว่า ปัญหาความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการแย่งชิงทรัพยากร “น้ำ” กำลังกลายเป็นปัญหาที่ทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งคู่ของความขัดแย้ง นอกจากจะเป็นการแย่งชิงกันเองของคนในพื้นที่แล้ว แต่สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ประเด็นความขัดแย้งมักจะเกิดขึ้นจากกลุ่มที่เป็นเจ้าของพื้นที่เดิมซึ่งอยู่ใกล้ชิดกับทรัพยากรธรรมชาติ กับกลุ่มที่เคลื่อนย้ายเข้ามาในยุคหลัง ในขณะเดียวกัน คู่ของความขัดแย้งอีกประเภทหนึ่งก็คือ กลุ่มชุมชนดั้งเดิมที่อยู่ในพื้นที่ซึ่งจับคู่กับ กลุ่มนักอนุรักษ์ และกลุ่มนักพัฒนาธุรกิจที่มองทรัพยากรธรรมชาติในเชิง “ทุนนิยม” พยายามที่ แปรทรัพยากรธรรมชาติเป็น “เงิน” หรือแปรรูปเป็นวัตถุนิยมอื่น ๆ

จากสถานการณ์ความขัดแย้งเกี่ยวกับการแย่งชิงทรัพยากรน้ำดังที่ได้กล่าวในเบื้องต้นนั้น ได้ทำให้เกิดคำถามต่อลุ่มน้ำที่สำคัญสายหนึ่งซึ่งเป็นลุ่มน้ำที่ผู้วิจัยได้ใช้เป็นพื้นที่ในการศึกษาประเด็นที่เกี่ยวกับ “ความขัดแย้ง” และ “การปฏิบัติการเกี่ยวกับการจัดการความขัดแย้ง” ว่า ความขัดแย้งในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง เป็นความขัดแย้งของกลุ่มที่อยู่ในพื้นที่เดียวกันหรือเป็นการแย่งชิงระหว่างกลุ่มพื้นที่เดิม กับกลุ่มที่มาอาศัยอยู่ใหม่ หรือกลุ่มนักธุรกิจ และเมื่อเกิดความขัดแย้งดังกล่าวแล้ว ประชาชนในลุ่มน้ำแม่ตาช้างมีแนวคิดพื้นฐาน และการปฏิบัติการขั้นพื้นฐานเกี่ยวกับการจัดการความขัดแย้งอย่างไร

คำถามสำคัญอีกประเด็นหนึ่งก็คือ การจัดการความขัดแย้งในลุ่มน้ำแม่ตาช้างนั้นมีจุดร่วม และจุดต่างกับแนวความคิดในตะวันตก และพระพุทธรศาสนาอย่างไร และรูปแบบการจัดการความขัดแย้งดังกล่าวได้ปรากฏ “ร่องรอย” หรือ “พื้นที่” ของการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธีทั้งในแง่ของ “แนวคิด และการปฏิบัติการบ้างหรือไม่ อย่างไร” คำตอบเหล่านี้จะปรากฏในช่วงท้ายของบทนี้

๒. สถานการณ์ความขัดแย้งในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง

“ลุ่มน้ำแม่ตาช้าง”¹² เป็นลุ่มน้ำสาขาของลุ่มน้ำปิงประกอบด้วยห้วยสาขาต่าง ๆ ๖๔ ลำห้วย ซึ่งมีต้นน้ำไหลลงจากอุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุย และอุทยานแห่งชาติออบขานลงสู่ซึ่ง

¹¹ บรรยาย “สถานการณ์การแย่งชิงน้ำลุ่มน้ำแม่ตาช้าง” (๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๗) โรงแรมอมิตี กรีนฮิลล์ อ.เมือง จ.เชียงใหม่.

¹² คำว่า “แม่ตาช้าง” มีที่มา ๒ ตำนาน กล่าวคือ (๑) ตำนานที่เป็นแหล่งชับน้ำมีขนาดเท่าตาช้าง (๒) เจ้าเมืองเชียงใหม่ในยุครอคิด ได้เสด็จข้ามแม่น้ำสายนี้ไปอำเภอจอมทอง เพื่ออัญเชิญพระธาตุมาสร่งน้ำที่

ลุ่มน้ำปิงบริเวณอำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ จากการวิเคราะห์ในเชิงภูมิศาสตร์พบว่า ลุ่มน้ำนี้มีพื้นที่ที่ครอบคลุม ๓ อำเภอ กล่าวคือ พื้นที่ต้นน้ำจะอยู่ในเขตแมริม และอำเภอเมือง ส่วนกลางน้ำอยู่ในเขตตำบลบ้านปก อำเภอหางดง และพื้นที่ปลายน้ำอยู่ในเขตตำบลหนองควาย ตำบลน้ำแพร่ ตำบลหางดง ตำบลบ้านแหวน ตำบลสันผักหวาน อำเภอหางดง แต่เมื่อวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์พบว่า ลุ่มน้ำแม่ตาช้างประกอบด้วย ๒ ชาติพันธุ์ คือ ชาวเขา “เผ่าม้ง”¹³ ซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่สูงอันเป็นเขตต้นน้ำ และ “ชาวเมือง” ซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่ราบอันเป็นเขตกลางน้ำ และปลายน้ำ

สถานการณ์ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำแม่ตาช้างนั้น ได้ทำให้เกิดคำถามในการวิจัยว่า ประเด็นหลักและประเด็นรองที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งคืออะไรบ้าง? ความขัดแย้งดังกล่าว ประกอบไปด้วยลักษณะ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย จุดยืน ผลประโยชน์ สาเหตุ และก่อให้เกิดผลกระทบอย่างไร ประชาชนในลุ่มน้ำแม่ตาช้างได้ดำเนินยุทธศาสตร์ (Strategy) ซึ่งประกอบกับการกำหนดกรอบปัญหา กำหนดเป้าหมาย กำหนดขั้นตอนและวิธีการ กำหนดแผนปฏิบัติการ และดำเนินการตามแผนปฏิบัติการอย่างไร หลักการสันติวิธีที่นำมาประยุกต์ใช้เพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งในลุ่มน้ำแม่ตาช้างนั้น ดำรงอยู่บนฐานของแนวคิดอะไร

๓. ประเด็นปัญหา (Issues) ของความขัดแย้ง (Conflict) ในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง

ประเด็นปัญหา (Issues) เป็นตัวบ่งชี้ให้ทราบว่า ความขัดแย้งประกอบไปด้วยเนื้อหาในเชิงรูปธรรม เช่น ความขัดแย้งเกี่ยวกับทรัพยากรทางธรรมชาติที่เราสัมผัสได้ ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ หรือเป็นความขัดแย้งในเชิงนามธรรม เช่น ค่านิยม วัฒนธรรม หรืออารมณ์ความรู้สึก ซึ่งประเด็นปัญหาที่ได้รับจากการศึกษาวิเคราะห์มีส่วนสำคัญในการเข้าไปจัดการความขัดแย้งได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม เมื่อได้ดำเนินการศึกษาวิเคราะห์ประเด็นปัญหาของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง ได้พบว่าประเด็นปัญหาของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง กลายเป็นประเด็นหลัก และเป็นประเด็นที่เด่นชัดที่สุดก็คือ “การแย่งชิงทรัพยากรน้ำ”

เมืองเชียงใหม่ พระองค์ทรงเสด็จลงจากหลังช้างในบริเวณดลิ่งน้ำ บริเวณนี้จึงได้ชื่อว่า ‘ท่าช้าง’ แต่ต่อมาแผลงเป็นตาช้าง

¹³ เผ่าม้งมีถิ่นกำเนิดอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำเหลือง และแม่น้ำเชียงใหม่ ได้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทยครั้งแรกประมาณ พ.ศ.๒๔๑๒ โดยเดินทางข้ามภูเขาจากลาวทางอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย และอำเภอทุ่งช้าง จ.น่าน ปัจจุบันมีประชากรชาวม้งทั้งสิ้น ๑๒๔,๒๑๑ คน โดยมากมักจะอาศัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ ตาก เชียงราย น่าน และเพชรบูรณ์, ดูเพิ่มเติมใน สถาบันวิจัยชาวเขา, ข้อมูลประชากรชาวเขาในประเทศไทย, (เชียงใหม่: สถาบันวิจัยชาวเขา, ๒๕๔๑).

เมื่อวิเคราะห์กระบวนการทัศน์ และชีวิตทัศน์ของชุมชนในกลุ่มน้ำกลุ่มอื่นๆ เช่น ชุมชนต้นน้ำ กลางน้ำที่เป็นชุมชนดั้งเดิม และชุมชนปลายน้ำพบว่า ประชาชนเหล่านี้มีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาทรัพยากรน้ำเป็นด้านหลัก และวิถีชีวิตจึงผูกพันอยู่กับสายน้ำมาอย่างยาวนาน ด้วยเหตุนี้กลุ่มประชาชนเหล่านี้จึงมองว่า “น้ำ คือชีวิต”

สิ่งที่สามารถยืนยันได้ว่าชุมชนเหล่านี้มองว่า “น้ำคือชีวิต” นั้น ก็คือ วิธีคิด และวิถีชีวิต ซึ่งแสดงออกทางการปฏิบัติที่มีต่อน้ำสายน้ำได้หลากหลายมิติ กล่าวคือ (๑) น้ำเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิต(๒) น้ำเป็นสมบัติสาธารณะ (๓) ชีวิตเชื่อมโยงด้วยน้ำ (๔) ไม่มีใครมีสิทธิ์ทำลายหรือใช้น้ำเกินความจำเป็น (๕) ไม่มีอะไรมาทดแทนน้ำได้ (๖) น้ำจะต้องถูกอนุรักษ์ (๗) น้ำมีอยู่อย่างจำกัด และสามารถหมดไปได้ (๘) น้ำเป็นสิ่งได้เปล่าเพื่อตอบสนองในการยังชีพ แนวคิดเหล่านี้เป็นมุมมองที่ชาวชุมชนดั้งเดิม หรือชุมชนท้องถิ่นได้พยายามที่ปลูกฝังค่านิยมและให้ความสำคัญแก่ทรัพยากรน้ำ

แต่จากการมองทรัพยากรน้ำที่มีทิศทางแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด จึงทำให้เกิดความขัดแย้งที่แสดงตัวออกมาด้วยการวิวาทระหว่างคนสองกลุ่มหลัก และแสดงออกด้วยทำลายเขื่อนคันกันน้ำของรีสอร์ทในบางครั้ง นอกเหนือจากมุมมองที่แตกต่างกันระหว่างกลุ่มคนในพื้นที่กับผู้ประกอบการรีสอร์ทแล้ว กลุ่มคนที่อยู่กลางน้ำได้แก่ชาวตำบลห้วยปง และปลายน้ำเช่น ตำบลสันผักหวาน เป็นต้น ก็เกิดทัศนคติที่ไม่ดีต่อชุมชนต้นน้ำ ได้แก่ชาวเขาเผ่าม้งเช่นเดียวกัน สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า ชุมชนกลางน้ำ และปลายน้ำมองว่า ชาวม้งใช้ทรัพยากรเกินความจำเป็น โดยมีได้คำนึงถึงความต้องการของคนกลางน้ำและปลายน้ำ นอกจากนี้ ในบางสถานการณ์ชาวม้งได้ตัดไม้ทำลายป่าต้นน้ำซึ่งสามารถซับน้ำเอาไว้ จึงไม่มีฝืนป่าที่จะสามารถ ซับน้ำเอาไว้ได้อย่างเพียงพอ ความไม่เข้าใจในลักษณะดังกล่าวจึงทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่าง กลุ่มคนกลางน้ำและปลายน้ำกับกลุ่มคนต้นน้ำ

ฉะนั้น เพื่อให้เข้าใจถึงประเด็นความขัดแย้งได้อย่างชัดเจนนั้น สิ่งที่จะต้องวิเคราะห์ในลำดับต่อไปก็คือ “บริบทของความขัดแย้ง”

๔. บริบท (Context) ทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความขัดแย้ง

คำว่า “บริบท” (Context) มีความสำคัญอย่างสูงต่อการวิเคราะห์สถานการณ์ความขัดแย้ง เพราะว่าการที่เราจะเข้าใจความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในทุก ๆ มิติได้อย่างแจ่มชัดนั้น ความจำเป็นเบื้องต้นก็คือ การศึกษาวิเคราะห์บริบทต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง หรือเป็นตัวแปรสำคัญที่ ทำให้เกิดความขัดแย้ง ซึ่งบริบท (context) นั้นเราสามารถประเมินได้จากตัวแปรทางด้านสภาพเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม เป็นต้น

การวิเคราะห์ความขัดแย้งเกี่ยวกับการแย่งชิงทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำแม่ตาช้างก็เช่นเดียวกัน จะเห็นว่าความขัดแย้งในลุ่มน้ำแม่ตาช้างมีที่มาในเชิงประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจ ๓ ประเด็นด้วยกัน กล่าวคือ

๔.๑ การแบ่งเขตการปกครองของรัฐ

รัฐได้แบ่งพื้นที่ทางการปกครองโดยอาศัยพื้นที่ ทางภูมิศาสตร์เป็นที่ตั้ง โดยรัฐได้แบ่งให้ซีกหนึ่งของภูมิตำบนของต้นน้ำอยู่ในเขตอำเภอแมริม และแบ่งพื้นที่ต้นน้ำด้านดอยสุเทพให้ขึ้นตรงกับอำเภอเมือง และแบ่งกลางน้ำ และปลายน้ำ ซึ่งอยู่ในบริเวณด้านล่างของภูเขาให้ขึ้นตรงกับอำเภอหางดง ซึ่งการแบ่งดังกล่าวทำให้เกิดภาวะ “ย่อยสลาย” สถานะความเป็นหนึ่งเดียวของชุมชนลุ่มน้ำให้เกิดความแตกแยกอย่างชัดเจน ซึ่งเหตุผลสำคัญในการแบ่งที่เด่นชัดประการหนึ่งก็คือ สถานที่ต้นน้ำ ซึ่งเป็นกลุ่มชาวม้งอาศัยอยู่ บนดอยสุเทพเส้นทางที่สามารถขึ้นลงดอยได้อย่างสะดวกนั้นก็คือ การเส้นทางในด้านอำเภอเมือง

อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำยุคดั้งเดิมได้แบ่งพื้นที่ลุ่มน้ำแตกต่างจากรัฐ เพราะจัดแบ่งพื้นที่โดยมี “ลุ่มน้ำแม่ตาช้าง” เป็นศูนย์กลาง อันเป็นการจัดแบ่งลุ่มน้ำแบบองค์รวม กล่าวคือ พื้นฐานในการมองลุ่มน้ำเป็นการมองทั้งลุ่มน้ำ ไม่ได้มองแยกส่วนออกเป็นส่วนตัวส่วนหนึ่งของลุ่มน้ำ หรือให้ความสำคัญแก่ส่วนตัวส่วนหนึ่งของลุ่มน้ำดังที่รัฐพยายามมองเหตุผลสำคัญที่ทำให้มีการจัดแบ่งเช่นนั้นก็จะทำให้เกิดความเป็นเอกภาพในการจัดสรรทรัพยากรน้ำในรูปของแก้มืองแก่ฝายอย่างมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น จะเห็นว่า ผลจากการแบ่งพื้นที่ลุ่มน้ำโดยอาศัยหลักคิดเชิงภูมิรัฐศาสตร์ได้ทำให้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำแยกกลุ่มและแยกพื้นที่กันอย่างชัดเจนจนนำไปสู่การแบ่งแยกกันที่สุดในที่สุด

๔.๒ วิวัฒนาการการแบ่งปันทรัพยากรน้ำ

ภูมิปัญญาดั้งเดิมเกี่ยวกับการแบ่งปันทรัพยากรในภาคเหนือ คือ “ระบบแก้มืองแก่ฝาย” ซึ่งแก้มือง แก่ฝายจะคอยทำหน้าที่ในการกำกับ ดูแล และแบ่งปันน้ำเพื่อให้เกิดความชอบธรรม แก่ชุมชนทุกกลุ่มที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำ และในขณะเดียวกันเมื่อเกิดกรณีพิพาทเกี่ยวกับการแย่งชิงทรัพยากรน้ำในพื้นที่ต่าง ๆ แก้มือง แก่ฝายจะต้องทำหน้าที่ในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทเหล่านั้น¹⁴

จากการศึกษาพบว่า หลายท้องถิ่น และหลายพื้นที่ดำเนินการอุปโลกน์ หรือแต่งตั้งนักการเมืองท้องถิ่นเข้าไปทำหน้าที่ในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทของประชาชนที่ขัดแย้งเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำ แต่ประเด็นปัญหาก็คือ คนเหล่านี้ไม่สามารถที่จะทำหน้าที่ในการระงับข้อพิพาทได้ และบางท้องถิ่น กลุ่มคนเหล่านี้ได้มีส่วนสำคัญในการเติมเชื้อไฟแห่งความขัดแย้งให้ขยายวง

¹⁴ เอกวิทย์ ณ ถลาง, ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค: วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๑), หน้า ๖๒-๖๓.

กว้างมากยิ่งขึ้น สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่าชุมชนในลุ่มน้ำมองว่ากลุ่มคนเหล่านั้นขาดความ
 เทียงธรรมในการบริหารจัดการ จึงไม่ยอมรับในกติกา ที่นักการเมืองท้องถิ่นได้
 กำหนดกติการ่วมกัน

๔.๓ การเปลี่ยนแปลงจากระบบเกษตรกรรมไปสู่ระบบทุนนิยม สังคมดั้งเดิม
 ของ ต้นน้ำ ได้แก่ชาวเขาเผ่าม้ง เป็นชาวเกษตรกรรม ซึ่งมีวิถีชีวิตอยู่ในบรรยากาศธรรมชาติที่
 เพียงพร้อมด้วยทรัพยากรต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในป่าต้นน้ำ แต่เมื่อสภาพเศรษฐกิจ และสังคม
 เปลี่ยนไป ได้ทำให้ชาวเขากลุ่มน้ำได้เห็นมาปลูกพืชเพื่อการค้าเพิ่มมากยิ่งขึ้น โดยพัฒนาจาก
 การปลูกต้นท้อซึ่งต้องใช้ปริมาณน้ำน้อย ไปสู่การปลูกลิ้นจี่ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีมูลค่าทาง
 การตลาดมากกว่า แต่ในขณะที่เดียวกันพืชชนิดนี้ก็ต้องใช้น้ำจำนวนมากกว่าด้วย นอกจากนั้น
 เมื่อผลผลิตไม่เพียงพอต่อ ความต้องการของตลาด ชาวเขาเผ่าม้งจึงดำเนินการขยายพื้นที่
 เพาะปลูกด้วยการตัดไม้ทำลายป่าเพิ่มเติม และลงมือเพาะปลูกพืชชนิดอื่น ๆ ที่ตลาดต้องการ
 เช่น ผักกาด กะหล่ำปลี ฉะนั้น เมื่อพืช การเพาะปลูกเพิ่มมากขึ้น พืชการเกษตรเพิ่ม
 ชนิดขึ้น ความต้องการน้ำก็เพิ่มมากยิ่งขึ้นเช่นเดียวกัน

ในขณะที่กลุ่มพื้นที่ราบที่อาศัยอยู่ในพื้นที่กลางน้ำบริเวณตำบลบ้านโป่งในอดีตเป็น
 หมู่บ้านขนาดเล็กที่มีพื้นที่ทางการเกษตรจำนวนไม่มากนัก เพราะตั้งอยู่ในเชิงเขาซึ่งมีภูเขา
 ขนาบอยู่สองด้าน ถึงกระนั้น ชุมชนนี้เป็นชุมชนที่มีความเป็นเครือญาติ และมีการปฏิสัมพันธ์
 กันอย่างสม่ำเสมอ สำหรับประชาชนส่วนใหญ่มีอาชีพทางเกษตร เช่น ปลูกข้าว และพืชไร่
 ส่วนอาชีพอื่น ๆ ก็คือ การหาของป่า เช่น หน่อไม้ เห็ด และผัก เพื่อนำไปค้าขาย หรือ
 แลกเปลี่ยนสินค้าที่จำเป็นในจังหวัดเชียงใหม่

๕. เหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรน้ำ

ดังที่ได้กล่าวแล้วในเบื้องต้นว่า ประเด็น(Issue) ของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำ
 แม่ตาช้างก็คือ “ประเด็นการแย่งชิงทรัพยากรน้ำ” แต่ประเด็นที่ควรแก่การศึกษา และวิเคราะห์
 ในขั้นตอนนี้คือ การวิเคราะห์เพื่อแสวงหาคำตอบที่ว่า อะไรคือต้นตอ หรือเหตุปัจจัยสำคัญที่
 ก่อให้เกิดความขัดแย้งเกี่ยวกับการแย่งชิงทรัพยากรน้ำ จากการศึกษาวิเคราะห์เพื่อหาคำตอบ
 ให้แก่ปัญหาดังกล่าวนั้น

(๑) การดูหมิ่นชาติพันธุ์ ภาษา และความเชื่อ จากการวิเคราะห์ตัวแปรที่เกี่ยวข้อง
 ค่านิยมของประชาชนในลุ่มน้ำพบว่า ประชาชนในลุ่มน้ำมีชาติพันธุ์ที่แตกต่างกัน ในขณะที่
 กลุ่มคนกลางน้ำและปลายน้ำมองว่าตัวเองคือ “คนเมือง” ซึ่งมีอารยธรรม และวัฒนธรรมที่สูง
 กว่า ดึกดำ และมีความเป็นสากลมากกว่าชุมชนที่อยู่ต้นน้ำ ซึ่งเป็นชาวเขาเผ่าม้ง ที่อาศัยอยู่
 ตามป่าเขา มีสภาพความเป็นอยู่แบบคนป่า ไร้อารยธรรม ไร้ความมั่งคั่งทางด้านประเพณี และ
 วัฒนธรรม ด้วยเหตุนี้ กลุ่ม “คนเมือง” จึงมักจะมีทัศนคติที่บิดเบี้ยวต่อกลุ่มคนต้นน้ำ ว่าเป็น
 “คนชายขอบ” และสิ่งที่สะท้อนให้เห็นท่าทีเกี่ยวกับการดูหมิ่นทางชาติพันธุ์ที่ชัดเจนอีกประการ

หนึ่งก็คือ การเรียกขานว่า “แมงมั่ง” ซึ่งเป็นการตีค่าและให้คุณค่าขานมั่งว่าเป็น “แมลงชนิดหนึ่ง”

ในขณะที่เดียวกัน ประเด็นที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งก็คือ “ภาษา” แม้ว่าภาษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการที่จะสื่อสารระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ แต่ในขณะที่เดียวกัน ภาษาก็เป็น “อาวุธ” ที่ทรงผลานุภาพในการที่จะก่อให้เกิดการทำลายล้าง และประหัตประหารระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ได้เช่นเดียวกัน เหตุผลสำคัญก็เพราะว่า การที่มนุษย์ใช้ภาษาที่แตกต่างกันจึงทำให้เกิด “ช่องว่าง” ในการสื่อสารข้อมูล เหตุผล หรือความต้องการระหว่างมนุษย์แต่ละกลุ่มได้

จากการศึกษาวิจัยทำให้พบว่า กลุ่มคนต้นน้ำซึ่งได้แก่ชาวเขาเผ่าม้งได้ใช้ภาษาม้งเป็นเครื่องมือในการสื่อสาร ในขณะที่กลุ่มคนกลางน้ำและปลายน้ำ ได้ใช้ภาษา “เมือง” ซึ่งเป็นภาษาท้องถิ่นของชาวจังหวัดเชียงใหม่ ความไม่สมนัยทางภาษาดังกล่าว ได้ทำให้เกิดภาวะชะงักงันที่เกี่ยวกับการสื่อสารระหว่างคนสองกลุ่มในด้านของการที่จะสื่อความต้องการของแต่ละกลุ่มว่า กลุ่มตนต้องการน้ำไปเพื่ออะไร ต้องการมากเพียงใด เพราะเหตุใดขานมั่งจึงต้องใช้น้ำ โดยไม่คำนึงถึงคนกลุ่มอื่น และเหตุใดขานมั่งจึงต้องเก็บกักน้ำเอาไว้ใช้มาเกษตรกรรม ฉะนั้นเมื่อแต่ละกลุ่มไม่สามารถที่จะสื่อข้อมูลที่กลุ่มตนต้องการจะสื่อได้ จึงทำให้ความไม่พอใจ หรือความขัดแย้งภายในที่ก่อตัวอยู่ก่อนแล้วได้แปรสภาพเป็นความขัดแย้งที่สื่อให้เห็นถึงความรุนแรงตามมา

นอกจากนั้นแล้ว ศาสนาของคนเมืองและคนชายขอบก็มีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดชัดเจน ซึ่งโดยพื้นฐานที่แท้จริงแล้ว ชาวเขามักจะนับถือผีป่า ก่อนที่บางคนจะหันมายอมรับนับถือคริสต์ศาสนา และพระพุทธศาสนา ในขณะที่คนพื้นราบ หรือคนเมืองนับถือพระพุทธศาสนาเป็นด้านหลัก นอกจากนั้น ภาษาสำหรับใช้ในการสื่อสารระหว่างกลุ่มคนพื้นราบกับขานมั่งก็มีความแตกต่างกัน

(๒) การขาดแคลนข้อมูลพื้นฐานระหว่างกัน ตัวแปรสำคัญที่เป็นดัชนีบ่งชี้ว่าประชาชนในกลุ่มน้ำแม่ตาซ่างมีปัญหาด้านข้อมูลก็คือ ประเด็นที่ว่าด้วยความคลาดเคลื่อนเกี่ยวกับการส่งสาร และรับสาร การสื่อความหมาย หรือนัยเกี่ยวกับภาษาไม่สอดคล้องหรือตรงกัน จึงกลายเป็น “กั๊กกั๊ก” หรือ “หลุมพราง” ที่ทำให้ประชาชนในกลุ่มต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำเกิดการแย่งชิงทรัพยากรน้ำ และในบางสถานการณ์ความขัดแย้งได้พัฒนาไปสู่ความรุนแรง

จากการศึกษาวิจัยในภาคสนามทำให้พบประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับประเด็นที่ว่าด้วย “ความคลาดเคลื่อนด้านข้อมูล” คำถามที่น่าสนใจก็คือ “อะไรคือข้อมูล” ที่มองว่าคลาดเคลื่อนเมื่อวิเคราะห์สภาพการณ์ทางภูมิศาสตร์ได้กลายเป็นประเด็นที่จะต้องนำมาวิเคราะห์เพิ่มเติม เหตุผลสำคัญก็เพราะว่า สถานที่อยู่ของกลุ่มคนต้นน้ำ กลุ่มคนกลางน้ำ และปลายน้ำนั้น มีสันเขาเป็นฐานที่มั่นสำหรับของคนแต่ละกลุ่ม ชาวเขาเผ่าม้งซึ่งเป็นกลุ่มคนต้นน้ำอยู่มีฐานที่มั่นอยู่

ในอำเภอเมือง และอยู่บนยอดดอยปุย ต.ดอยสุเทพ ในขณะที่กลุ่มคนกลางน้ำและปลายน้ำ อยู่ในเขตอำเภอหางดง

สภาพทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวได้ทำให้การสื่อสารข้อมูลระหว่างกลุ่มคนทั้งลุ่มน้ำไม่สมนัย และทั่วถึง ด้วยเหตุดังกล่าว กลุ่มคนปลายน้ำ และกลางน้ำจึงได้พากันวิเคราะห์พื้นฐานของการใช้ตรรกะว่า สาเหตุสำคัญที่ทำให้ขาดแคลนน้ำ ก็เพราะว่าชาวมังซึ่งเป็นกลุ่มคนต้นน้ำ พากันตัดไม้ทำลายป่า จึงทำให้ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ซึ่งในความเป็นจริงชาวเขาเผ่ามังซึ่งนำโดยพ่อหลวงไตรภพ แซ่ หยางก็พยายามที่จะชี้แจงว่า ข้ออ้างดังกล่าวไม่เป็นความจริงแต่ประการใดทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม ผลจากการที่กลุ่มคนต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ไม่ได้มีการสร้างเวทีเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลระหว่างกันโดยผ่านเวทีการประชุมหรือสัมมนาอย่างต่อเนื่อง จึงทำให้เกิดภาวะ “สูญญากาศ” ทางการสื่อสารข้อมูล จึงทำให้ความขัดแย้งได้ก่อตัวขึ้นอย่างชัดเจนในเวลาต่อมา

(๓) ความสัมพันธ์แปลกแยก “มนุษย์” โดยธรรมชาติก็มักจะมี “แปลกแยก” ในตัวเองอยู่แล้ว แต่เมื่อมีการเคลื่อน และขยายที่อยู่และพื้นที่ทำกิน ก็ยิ่งจะทำให้เจ้าของพื้นที่เดิม และบุคคลที่เข้าไปอยู่ใหม่มีความแปลกแยกชัดเจนกันยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประเด็นเรื่องภาษา ศาสนา ความเชื่อ วัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ก็ย่อมเป็นปัจจัยชั้นพื้นฐานที่จะทำให้เกิดความแปลกแยก และเมื่อมีความขัดแย้งกันในประเด็นเรื่องการแข่งขันทรัพยากรน้ำ ก็ยิ่งจะทำให้พบร่องรอยของความแตกแยก และแบ่งกลุ่มของประชาชนที่อยู่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำมากยิ่งขึ้น

สิ่งที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งใน “ทฤษฎีความแปลกแยก” ก็คือ การที่มนุษย์ในลุ่มน้ำมิได้มีความสัมพันธ์และพบปะกันอย่างต่อเนื่อง จึงทำให้เป็นเรื่องง่ายที่จะสร้างความแปลกแยกให้เกิดขึ้นแก่กลุ่มตัวเองและกลุ่มคนอื่น ๆ ในลุ่มน้ำ และผลจากการที่กลุ่มคนต้นน้ำมีความแปลกแยกด้านกายภาพกับกลุ่มคนกลางน้ำ และปลายน้ำ จึงทำให้เกิดภาวะของการแบ่งแยกสังคมหรือกลุ่มของตัวเองออกจากกลุ่มอื่น ๆ และเมื่อการแบ่งแยกดำรงตนอยู่ในระดับช่วงหนึ่งของกาลเวลา และมีได้มีการพบปะเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล และความต้องการกันอยู่เนือง ๆ แล้ว จึงกลายเป็นประเด็นสำคัญที่จะทำให้เกิดความแตกแยกของคนในลุ่มน้ำได้อย่างรวดเร็ว

ฉะนั้น จากฐานของการวิเคราะห์แนวคิดที่ว่าด้วยทฤษฎีอันเป็นที่มา หรือเป็นต้นตอของความขัดแย้งนั้น การแปลกแยกก็นับได้ว่าเป็นสาเหตุที่สำคัญอีกประการหนึ่งนำไปสู่การแบ่งแยก และแตกแยกกันที่สุดในที่สุด

(๔) การเพิ่มขึ้นของพืชผลทางการเกษตร และความต้องการน้ำเพื่อพืชผลทางการเกษตรเพิ่มขึ้น จากการศึกษาพบว่าในปี พ.ศ. ๒๕๐๖ รัฐได้พยายามที่จะเสนอแนะให้ชาวมังได้ปลูกไม้ผล เช่น ลิ้นจี่ ท้อ พลับ และกาแพ เป็นต้น เพื่อปลูกทดแทนการปลูกฝิ่น และ

ผลผลิตจากการปลูกต้นท้อมีบทบาทต่อเศรษฐกิจชาวม้งเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากการที่ชาวม้งดอยปู่สามารถผลิตท้อส่งโรงงานท้อแสงทองเพื่อทำท้อดองขาย สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากระบบการผลิตเพื่อยังชีพไปเป็นระบบผลิตเพื่อการค้า มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกและใช้น้ำในลำห้วยมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ดี พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๓๕ ชาวเขาเผ่าม้งมองว่าการปลูกพืชลึนจีทำให้ผลผลิตต่อไร่มีราคาสูง ด้วยเหตุนี้จึงนำไปสู่การขยายพื้นที่เพาะปลูกอย่างรวดเร็ว แต่จุดด้อยของลึนจีก็คือเป็นไม้ผลที่ไม่สามารถกัมน้ำ ในขณะที่เดียวกัน ลึนจีเป็นพืชที่มีความจำเป็นต้องการน้ำเพื่อหล่อเลี้ยงเป็นจำนวนมากในช่วงของการผลิดอกกระหว่างเดือนธันวาคมถึงเดือนเมษายน ซึ่งสอดคล้องกับการที่คนพื้นราบทำการเกษตรนอกฤดู ทำให้น้ำเพื่อการเกษตรขาดแคลนในเขตพื้นที่ราบ และเป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิดปัญหาการทะเลาะกันระหว่างคนบนพื้นที่สูงกับคนบนพื้นที่ราบในเวลาต่อมา

(๕) การขยายตัวของการท่องเที่ยว ดังที่ได้นำเสนอในข้อที่ (๔) แล้วว่า ระยะเวลาเริ่มแรกประชาชนมีวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมที่เน้นการปลูกพืชไร่เพื่อให้เพียงพอต่อการดำรงอยู่ในครอบครัว และหากเหลือจากการรับประทานก็จะนำไปขาย หรือแบ่งให้เพื่อนบ้านในหมู่บ้านเท่านั้น แต่เมื่อถึงจุดเปลี่ยนแห่งยุคสมัย ประชาชนชาวเขาเผ่าม้งได้เปลี่ยนตัวเองจากเกษตรกรรมบางส่วนไปสู่ระบบทุนนิยมมากขึ้น โดยการปลูกพืชไร่ที่หวังผลในเชิงของการสร้างมูลค่าเพิ่มในทางการตลาด

อย่างไรก็ดี ในพ.ศ. ๒๕๑๔ จนถึงปัจจุบัน ชาวเขาเผ่าม้งได้ปรับเปลี่ยนบทบาทตัวเองครั้งสำคัญไปสู่ระบบทุนนิยมในเชิงอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ซึ่งสถานที่ท่องเที่ยวซึ่งมีชื่อเสียงมากที่สุดแห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงใหม่ก็คือ “บ้านดอยปู่” จากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมพบว่า ชาวเขาเผ่าม้งในหมู่บ้านนี้ได้เปิดหมู่บ้านโดยการปรับให้เป็นพิพิธภัณฑ์ และร้านค้าเพื่อขายสิ่งของต่างๆ เพื่อบริการนักท่องเที่ยว

จะเห็นว่า เมื่อประชาชนได้เข้าไปท่องเที่ยวในหมู่บ้านดอยปู่เป็นจำนวนมากเพิ่มขึ้นมากมายเพียงใด ชาวเขาเผ่าม้งก็มีความจำเป็นที่จะต้องจัดหา และใช้ทรัพยากรน้ำเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชมหมู่บ้านดอยปู่ และแหล่งน้ำซึ่งเป็นที่มาของน้ำเป็นจำนวนมากเพื่อใช้สอยก็คือ “ลุ่มน้ำแม่ตาช้าง”

(๖) การขยายตัวของรีสอร์ท บ้านจัดสรร บ้านพักตากอากาศ ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๒๖-๒๕๓๔ กลุ่มทุนได้เข้ามากว้านซื้อที่ดินเพื่อทำธุรกิจรีสอร์ทและเก็งกำไรในเขตพื้นที่ตอนกลางและปลายลุ่มน้ำแม่ตาช้างเป็นจำนวนมาก จะเห็นว่า พื้นที่ตอนกลางลุ่มน้ำมีรีสอร์ท บ้านพักตากอากาศ โรงแรม บ้านจัดสรร และสวนเกษตรจำนวน ๔๕ แห่ง และจะมีเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ และพื้นที่ตอนปลายลุ่มน้ำมีบ้านจัดสรร ๒๑ แห่ง ซึ่งพื้นที่เหล่านี้ส่วนใหญ่ได้

เปลี่ยนรูปมาจากพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้าน ทำให้พื้นที่นาลดลงเป็นจำนวนมากกว่าร้อยละ ๘๐ ของพื้นที่เดิม

๖. รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยสันติวิธีในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง

๖.๑ แนวคิดพื้นฐานในการจัดการความขัดแย้งในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง

แนวคิด (Concept) ถือได้ว่าเป็นฐานขององค์ความรู้ หรือเป็นเครื่องมือสำคัญในการนำไปปรับใช้ หรือประยุกต์ใช้เพื่อจัดการความขัดแย้ง เพราะหากขาดปรัชญาหรือแนวคิด กระบวนการทางการปฏิบัติย่อมจักไร้ทิศทางและทำให้การจัดการความขัดแย้งล้มเหลวในที่สุด ฉะนั้น เมื่อวิเคราะห์หลักการนี้ตามที่ปรากฏในลุ่มน้ำแม่ตาช้างพบว่าประเด็นที่ว่าด้วยการนำแนวคิดมาเป็นเครื่องมือ และเป็นกรอบเพื่อการจัดการความขัดแย้งดังต่อไปนี้

๖.๑.๑ การสลายอัตตา หมายถึง การลดทอน และทำลายความเห็นแก่ตัว การที่มนุษย์เห็นแก่ตัวเองน้อยลงมากมายเพียงใด ในทิศทางตรงข้ามมนุษย์ก็จะเห็นแก่คนอื่น หรือเพื่อนมนุษย์มากยิ่งขึ้นเพียงนั้น ซึ่งแนวคิดนี้เป็นการสะท้อนข้อเท็จจริงจากหลักการ “อนัตตา” ในพระพุทธศาสนา จากการวิเคราะห์ความคิด และพฤติกรรมของประชาชนในลุ่มน้ำจะพบว่า กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียซึ่งเป็นผู้มีบทบาทในการนำนั้นได้พยายามลดทอน สลาย และทำลายความยึดมั่นถือมั่นในความเป็นอัตตานิยม (Egoism) และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ (Ethnic Identity)

ข้อเท็จจริงเหล่านี้ สามารถวิเคราะห์ได้จากการที่กลุ่มต่างๆ พยายามหันหน้าเข้าสู่โต๊ะเจรจาเพื่อหาทางออกร่วมกัน จะเห็นว่า ในช่วงระยะแรกของความขัดแย้งนั้น ทุกกลุ่มพยายามสงวนท่าทีของตัวเอง โดยเกรงว่าการเริ่มต้นด้วยการแสดงออกอย่างใดอย่างหนึ่งจะทำให้อำนาจในการต่อรองของกลุ่มสูญหายไป ประเด็นนี้พ่อหลวงไตรภพ แซ่อย่างได้ย้ำว่า “ผู้ใหญ่หมู่บ้านดอยปุยยุคแรก ไม่ยินยอมพร้อมใจที่จะเจรจากับกลางน้ำ และปลายน้ำเกี่ยวกับประเด็นข้อขัดแย้งต่างๆ” แต่เมื่อพ่อหลวงไตรภพ แซ่อย่างมีอำนาจในการปกครองหมู่บ้านจึงได้เริ่มกระบวนการในการเจรจากับเจรจากับกลุ่มอื่นๆ ผลที่เกิดขึ้นก็คือ ทำให้สถานการณ์ความตึงเครียดได้ดำเนินไปสู่บรรยากาศของการหาทางออกร่วมกันได้ดียิ่งขึ้น

การที่ชาวเขาเผ่าม้ง หรือกลุ่มสถานประกอบการไม่พยายามที่จะอ้าง หรือยึดมั่นในประเด็นเรื่องสิทธิในการใช้ทรัพยากรน้ำมากจนเกินไปก็ทำให้การพบปะและพูดคุยกันนั้นมีทางออกที่ชัดเจน ซึ่งผลดีต่อเนื่องจากการพบปะพูดคุยกันก็คือ การที่แต่ละฝ่ายไม่แบ่งแยก และยอมรับความเป็นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของกลุ่มบุคคลอื่นๆ ดีมากยิ่งขึ้น

๖.๑.๒ การยอมรับความหลากหลาย แนวคิดที่เชิงบวกที่เกิดขึ้นบนฐานของการลดทอน และสลายความเป็นอัตลักษณ์คือ การที่แต่ละกลุ่มมีความพยายามยอมรับ ความหลากหลายของชาติพันธุ์ ความเชื่อ และภาษาของกลุ่มต่างๆ ที่ไม่สอดคล้องกับกลุ่มของตัวเอง ดังจะเห็นได้จากการที่ประชาชนในลุ่มน้ำประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิมกล่าวคือ ชาวเขา

เผ่าม้งซึ่งเป็นคนชายขอบ กับคนเมืองซึ่งถือได้ว่าเป็นกลุ่มคนที่มีความเชื่อว่ามีชาติพันธุ์ที่ดีกว่า และมีอารยธรรมที่สูงกว่า นอกจากนั้น ก็ประกอบไปด้วยกลุ่มสายพันธุ์ใหม่ที่เคลื่อนย้ายจาก สังคมกรุงเทพมหานครที่มีโอกาส และอำนาจที่เหนือกว่ากลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ ลุ่มน้ำ

จะพบว่า พัฒนาการของการยอมรับความหลากหลายนั้น มักจะไม่ค่อยปรากฏในยุค แรกๆ ของการพยายามที่จะเจรจา หรือแม้จะมีการนำเข้าสู่โต๊ะเจรจาก็มักจะประเด็นดังกล่าว เข้ามาเกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตาม เมื่อแต่ละฝ่ายได้พยายามที่จะลดความยึดมั่นในความเป็นอัต ลักษณ์ดังกล่าว ก็ทำให้การสร้างเวทีเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้วิถีชีวิต และความต้องการของแต่ละ ฝ่าย ซึ่งการที่แต่ละฝ่ายพยายามจะฟัง และยอมรับความเห็นต่างกันดังกล่าวจึงทำให้อุณหภูมิ ของความขัดแย้งลดลงในระดับหนึ่ง

๖.๑.๓ การเคารพ ให้เกียรติในชีวิต และทรัพยากรของคนอื่น จะเห็นว่า ผล ต่อเนื่องจากการที่แต่ละกลุ่มคลายความยึดมั่นในความเป็นอัตลักษณ์ดังกล่าว นอกจากทำให้ การยอมรับในความหลากหลายของกันและกันมากยิ่งขึ้นแล้ว สิ่งที่ได้เห็นได้อย่างชัดเจนอีก ประการหนึ่งก็คือ การเคารพ และให้เกียรติซึ่งกันและกัน ซึ่งประเด็นสำคัญในกรณีนี้ก็คือ การ ที่ประชาชนซึ่งถือได้ว่าเป็น “คนเมือง” หรือ “สถานประกอบการ” ได้ให้เกียรติต่อชาวเขาเผ่าม้ง ซึ่งเป็นคนชายขอบ กล่าวคือ การมีทัศนคติที่ดีต่อกลุ่มนี้มากยิ่งขึ้นโดยมิได้มองว่าคนกลุ่มนี้คือ “แมงม้ง” หรือ กลุ่มคนที่ทำลายความชุ่มชื้นของป่าต้นน้ำ สิ่งที่ปรากฏขึ้นจากการให้เกียรติ ดังกล่าวก็คือ การที่ชาวเขาเผ่าม้งได้พยายามจะช่วยกันรักษาป่าต้นน้ำให้มีการรูกูล้ำน้ำ หรือตัด ต้นกล้วยป่าที่คอยซับน้ำ รวมไปถึงการใช้น้ำอย่างระมัดระวังอันเนื่องมาจากการตระหนักถึง ความต้องการของกลางน้ำและปลายน้ำ

๖.๑.๔ การมีส่วนร่วม จะเห็นว่า เมื่อฝ่ายต่างๆ ยอมรับความหลากหลายจน นำไปสู่การเคารพและให้เกียรติในชีวิตและทรัพยากรของกันและกันแล้ว ผลสืบเนื่องที่ตามมาคือ การที่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในลุ่มน้ำซึ่งเป็นชนชั้นนำได้ร่วมกันสร้างเวทีขึ้นมาเพื่อใช้เวทีดังกล่าว แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และเจรจาต่อรองเกี่ยวกับความต้องการของกลุ่มต่าง ฉะนั้น เมื่อก้าวถึง กระบวนการมีส่วนร่วมตามที่ปรากฏในลุ่มน้ำนั้น ทำให้พบว่า ประชาชนในลุ่มน้ำซึ่งมีกลุ่มน้ำ วิชาการและนักพัฒนาองค์กรเอกชนเป็นที่ปรึกษานั้น ได้ใช้กระบวนการในการมีส่วนร่วมเข้ามา เป็นเครื่องสำคัญในการจัดการความขัดแย้ง ไม่ว่าจะเป็นการเริ่มตั้งแต่การให้ประชาชนทุกกลุ่ม ในลุ่มน้ำได้ “รับรู้ร่วมกัน” ว่า มีปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรน้ำเกิดขึ้น และหลังจากนั้นจึง “ร่วมกันแสดงความคิดเห็น” ว่าเกิดจากสาเหตุอะไร เพื่อที่จะได้รับ “ร่วมกันรับผิดชอบ” ต่อ ความขัดแย้งในลักษณะดังกล่าว ในลำดับต่อมาจึงได้ร่วมกันพิจารณา และ “ร่วมกันตัดสินใจ” ว่าทางเลือกที่ดีที่สุด หรือเหมาะสมที่สุดที่จะนำมาตรการต่างๆ มาปรับใช้เพื่อจัดการความ ขัดแย้ง เมื่อได้ทางเลือกที่ดีที่สุดแล้ว จึง “ร่วมมือกันในการดำเนินการ” ปฏิบัติการแก้ไข จะ

อย่างไรก็ตาม ทุกขั้นตอนในการดำเนินการนั้น ทุกคนในลุ่มน้ำมีสิทธิ์อย่างเท่าเทียมในการที่จะ “ร่วมตรวจสอบ” ในกระบวนการต่างๆ เพื่อเป้าหมายหลักของการดำเนินการจัดการลุ่มน้ำก็คือ “ร่วมรับผลประโยชน์” อันจะเกิดจากการ “ร่วมแบ่งปัน” ทรัพยากรน้ำในโอกาสที่ความขัดแย้งได้ลดอุณหภูมิลงในระดับหนึ่ง

๖.๑.๕ การพึ่งพาอาศัยกัน การพึ่งพาอาศัยกันตามหลักของปฏิจลสมุปบาทนี้ เป็นผลต่อเนื่องจากการที่แต่ละฝ่ายพยายามที่สลายความเป็นตัวตนของตัวเองดังที่ได้กล่าวในเบื้องต้น เช่นเดียวกัน จากการศึกษาพบว่า ในยุคแรก ๆ ซึ่งเป็นยุคแห่งการแย่งชิงทรัพยากรนั้น ประชาชนในลุ่มน้ำมีวิถีชีวิตที่ไม่ขึ้นตรงต่อกัน ซึ่งสอดคล้องกับแง่มุมในเชิงภูมิศาสตร์ที่มีภูเขาหิน แดนของกลุ่มต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ

อย่างไรก็ดี การดำรงอยู่โดยไม่ขึ้นตรงต่อกันในลักษณะดังกล่าวแม้ว่าจะส่งผลในเชิงบวกต่อประชาชนในต้นน้ำ แต่ถึงกระนั้นประชาชนกลางน้ำและปลายน้ำได้รับผลกระทบโดยตรงต่อสภาพการณ์ดังกล่าว คำถามมีว่า เพราะเหตุไรจึงทำให้แต่ละกลุ่มได้หันหน้าเข้าสู่การพึ่งพากันมากยิ่งขึ้น เหตุผลก็คือ ถ้าหากชาวม้งไม่ใส่ใจกลางน้ำและปลายน้ำ ผลกระทบที่จะเกิดขึ้นก็คือความเป็นปกติสุขของชุมชนต้นน้ำเพราะความขัดแย้งอันนำไปสู่ความรุนแรงที่เกิดจากการกระทำของตัวเอง

ฉะนั้น ทางออกที่ยั่งยืนที่สุดคือ กลุ่มต้นน้ำต้องตระหนักถึงระบบแห่งการพึ่งพา เพราะการอยู่ได้ของชาวเมืองย่อมหมายถึงการดำรงอยู่ได้ของเผ่าพันธุ์ตัวเองที่ไม่ถูกคุกคามด้วย การตระหนักรู้ดังกล่าวได้ทำให้เกิดภาวะของการรวมตัวกันในที่สุด

๖.๑.๖ การแบ่งปัน ดังที่ได้กล่าวในเบื้องต้นแล้ว กลุ่มคนต้นน้ำ และกลุ่มนักธุรกิจด้านรีสอร์ท มักจะอ้างสิทธิของการใช้น้ำโดยมุ่งไปที่สิทธิในกระแสน้ำตามธรรมชาติ และสิทธิที่ว่าด้วยการเป็นเจ้าของเขตแดน ด้วยเหตุดังกล่าว จึงทำให้กลุ่มคนสองมองว่า เมื่อเขาอยู่ใกล้แหล่งน้ำ และกระแสน้ำไหลผ่านพื้นที่ที่อยู่ของเขา เขาย่อมมีสิทธิที่จะใช้น้ำได้เท่าที่เขาต้องการ แต่ในขณะเดียวกัน การนำประเด็นที่ว่าด้วยสิทธิดังกล่าวมาอ้างนั้น ได้ทำให้ชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่ง ที่เป็นชุมชนกลางน้ำ และปลายน้ำ มองว่ากลุ่มตนได้รับความเป็นธรรมจากกรณีดังกล่าว และในขณะเดียวกันกลุ่มนี้ก็มองว่า ตนเองเป็นเจ้าของพื้นที่ดั้งเดิม ฉะนั้น กลุ่มคนที่เข้ามาอาศัยในยุคหลังๆ จึงไม่มีสิทธิที่จะอ้างสิทธิในลักษณะดังกล่าว

ผลจากการที่แต่ละฝ่ายพยายามที่จะอ้างสิทธินั้น ทำให้นักวิชาการบางท่านตั้งข้อสังเกตว่า “ความขัดแย้งของชาวบ้านกับชาวบ้านเริ่มมาจากการใช้แนวคิดเรื่อง “สิทธิ” ซึ่งเป็นแนวคิดตะวันตกมาจัดการ”¹⁵ อย่างไรก็ตาม จึงได้มีการปรับแนวคิดที่ว่าด้วยการอ้างสิทธินี้

¹⁵ ดร.ลีลาภรณ์ บัวสาย, เอกสารประกอบการงาน บวชป่าชุมชนลุ่มน้ำแม่ตาช้าง สายธารแห่งชีวิตชุมชน คณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง ร่วมกับสถาบันสิทธิชุมชน, หน้า ๒๐.

ใหม่ โดยเป็นการปรับเปลี่ยนจากสิทธิของการเป็นเจ้าของเขตแดน และสิทธิของกระแสน้ำตามธรรมชาติ ไปสู่สิทธิทางประโยชน์ชุมชน และสิทธิที่ว่าด้วยการแบ่งปันอย่างเที่ยงธรรม

แนวคิดที่ว่าด้วยสิทธิเกี่ยวกับ “การแบ่งปันน้ำ” โดยมุ่งอาศัยประโยชน์ของชุมชนในลุ่มน้ำทั้งลุ่มน้ำเป็นที่ตั้ง และการแบ่งปันนั้น แม้จะเป็นการแบ่งปันอย่างเที่ยงธรรมแล้ว การแบ่งปันต้องเป็นการแบ่งปันอย่าง “ทั่วถึง” และ “เท่าเทียม” ด้วย เพราะในบางสถานการณ์การแบ่งปันอาจจะเที่ยงธรรม แต่สิ่งที่ขาดหายไปคือความเท่าเทียม และทั่วถึง เนื่องจากผู้ที่ทำหน้าที่หลักในการแบ่งปันคือ กลุ่มคนที่อยู่ในพื้นที่ต้นน้ำ

ฉะนั้น หลักการของการใช้แนวคิดที่ว่าด้วยการใช้สิทธินั้น อาจจะเหมาะสมต่อกรณีที่ว่าด้วยสิทธิในพื้นที่ทำกิน หากนำแนวคิดนี้มาใช้กับกรณีของทรัพยากรน้ำ ย่อมจักเกิดความขัดแย้งอย่างต่อเนื่องดังที่ปรากฏในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง แต่สถานการณ์ความขัดแย้งได้คลายตัวลง เนื่องมาจากสาเหตุที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ การใช้แนวคิดเรื่องแบ่งปันมาใช้ ดังที่นักวิชาการบางท่านกล่าวว่าแนวคิดเรื่อง “การแบ่งปัน” ซึ่งเป็นแนวคิดตะวันออก ได้ถูกนำมาใช้ และสามารถแก้ปัญหาได้ “กรณีแม่ตาช้างก็เป็นอีกแบบหนึ่ง และเวลาสักทีอาจจะต้องสู้ด้วยการบอกว่าเรามีความรู้บางอย่างที่รัฐไม่รู้ ไม่มีความชำนาญ รัฐอาจจะมีความรู้เรื่องระบบชลประทานก็ล้มเหลว หลายๆ เรื่องไม่สามารถแบ่งปันน้ำได้ทั่วถึง แต่ระบบชลประทานที่ชาวบ้านจัดการเอง โดยระบบเหมืองฝายสามารถแบ่งปันน้ำได้ มันต้องชี้และดึงพลังชุมชนที่จะจัดการตัวเองได้”¹⁶

๖.๒ วิธีการในการจัดการความขัดแย้งในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง

ประเด็นที่น่าสนใจคือ ในยุคเริ่มต้นของความขัดแย้งเกี่ยวกับการแย่งชิงทรัพยากรน้ำนั้น ประชาชนในลุ่มน้ำมักจะใช้ “วิธีการรุนแรง” เป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหา ซึ่งวิธีการรุนแรงนั้นก็มักจะประกอบไปด้วยการทำลายฝายกันลำน้ำ การทำลายพืชไร่ การกล่าวดูหมิ่น หรือตำหนิด้วยถ้อยคำที่รุนแรง อย่างไรก็ตาม การใช้วิธีการดังกล่าวนี้ ไม่สามารถที่จะแสวงหาทางออกร่วมกันได้ นอกจากการทำให้ความรุนแรงได้ขยายอูณหภูมิของความขัดแย้งออกไปเรื่อยๆ

ฉะนั้น จุดเปลี่ยนที่สำคัญก็คือการที่กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่มได้ร่วมมือกันใช้กระบวนการจัดการความขัดแย้งโดยไม่ใช้ความรุนแรง ซึ่งแนวทางที่กลุ่มต่างๆ ได้นำมาเป็นเครื่องมือในการหาทางออกร่วมกันนั้นประกอบด้วยชุดวิธีใหญ่ๆ ๓ ชุด กล่าวคือ การเจรจาตนเอง การเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง และการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างกลุ่มต่างๆ

๖.๒.๑ การเจรจากันเอง วิธีการนี้เป็นเครื่องมือ หรือข้อปฏิบัติการชุดแรกที่กลุ่มต่างๆ ได้เลือกใช้จัดการความขัดแย้ง ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากกรณีตัวอย่างที่เกี่ยวกับการ

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

เลือกใช้ชุดวิธีนี้ก็คือ “การเจรจายุติปัญหาความขัดแย้งกรณีฝายหมู่ ๒ บ้านปง ถูกทုပ်ทำลาย”¹⁷ ซึ่งปัญหานั้นเกิดขึ้นจากที่ประชาชนปลายน้ำมองว่าประชาชนที่อยู่ในพื้นที่กลางน้ำได้สร้างฝายกั้นน้ำเอาไว้ ซึ่งทำให้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ปลายน้ำขาดแคลนน้ำใช้ในการเกษตร จึงได้ทုပ်ฝายเพื่อเปิดทางให้น้ำไหล

ประเด็นดังกล่าวได้ก่อให้เกิดข้อขัดแย้งระหว่างประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่กลางน้ำซึ่งได้รับผลกระทบเกิดจากการสูญเสียฝายกั้นน้ำ กับประชาชนที่ปลายน้ำที่ได้ดำเนินการทုပ်ฝายดังกล่าว ซึ่งผลที่ได้จากการเจรจาในเบื้องต้นก็คือการตั้งคณะกรรมการร่วมเพื่อศึกษาวิเคราะห์ประเด็นปัญหาดังกล่าว จะเห็นว่า การเจรจาแบบทวิภาคีในกรณีนี้ ได้ก่อให้เกิดการนำเสนอเหตุผลที่แต่ละฝ่ายได้ตัดสินใจกระทำ และในขณะเดียวกัน ผลที่ได้จากการเจรจาก็คือการที่แต่ละฝ่ายได้พยายามที่จะเสนอทางออกร่วมกัน

ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ ข้อขัดแย้งในลักษณะนี้มักจะเกิดขึ้นอยู่เนืองๆ ระหว่างประชาชนที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง แต่ถึงกระนั้น ทางเลือกที่มักจะใช้เป็นเครื่องมือในระยะแรกที่เกิดขึ้นปัญหาก็คือ การเจรจากันเอง อย่างไรก็ตาม จุดด้อยของการเจรจากันเองประการหนึ่งก็คือ การไม่สามารถที่จะแก้ปัญหาาร่วมกันได้อย่างยั่งยืน ฉะนั้น เมื่อความขัดแย้งได้ขยายตัวรุนแรง ประชาชนกลุ่มต่างๆ จึงเลือกใช้เชิญคนกลางเข้ามามีส่วนร่วมในการหาทางออก

๖.๒.๒ การเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง

กระบวนการเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลางได้รับการนำเสนอจากกลุ่มปัญญาชนซึ่งหน่วยงานรัฐ และนักวิชาส่วนหนึ่งมองเห็นความสำคัญของกระบวนการนี้ว่า น่าจะเป็นทางเลือกที่จะสามารถสร้างความสมานฉันท์ให้เกิดขึ้นแก่ชุมชนในลุ่มน้ำทั้งสามได้ ด้วยเหตุนี้ จึงได้มีการนำเสนอบุคคลที่ทำหน้าที่ในการเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลางในลุ่มน้ำแม่ตาช้างนั่นคือ “อาจารย์ชัยพันธ์ ประภาสวัต” ซึ่งเป็นนักพัฒนาองค์กรเอกชน โดยมีศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ และอาจารย์มีสรพร ชาวสะอาดเป็นที่ปรึกษา ให้คำปรึกษา รวมถึงชาวบ้านที่มองเห็นความสำคัญบางส่วนเช่น อติตกำนันเฉลิม อำนวยเกษ กำนันอินทร ทิพย์คำมา เป็นต้น เข้ามาเป็นทีมงานเพื่อรวบรวมข้อมูล และช่วยเป็นกำลังสำคัญในการประสานลุ่มน้ำต่างๆ เข้าสู่โต๊ะเจรจา

อย่างไรก็ตาม การใช้กระบวนการเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลางโดยการสนับสนุน และร่วมมือกันระหว่างกลุ่มต่างๆ นั้น ทำให้ได้ข้อตกลงร่วมเบื้องต้นใน ๔ ประเด็นหลัก กล่าวคือ

(๑) กลุ่มผู้ใช้น้ำตกลงกันได้ว่า สิทธิการใช้น้ำ ไม่ผูกพันกับกรรมสิทธิ์ของที่ดิน กล่าวคือ เมื่อกล่าวถึงที่ดินนั้น ทุกคนที่ครอบครองพื้นดินย่อมมีสิทธิในการในการใช้สอยตาม

¹⁷ กรณีข้อขัดแย้งนี้ ประชาชนทั้งสองกลุ่มได้เจรจาแบบทวิภาคีจำนวน ๓ ครั้ง กล่าวคือ ๑๑, ๑๓ มกราคม ๒๕๔๕ และ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕.

ความต้องการของตัวเอง แต่สำหรับการใช้น้ำนั้น ให้มีนัยที่แตกต่างกันสิทธิในการใช้ดิน เพราะน้ำเป็นสมบัติสาธารณะ ทุกคนที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำย่อมมีสิทธิในการใช้สอยและได้รับการแบ่งปันอย่างทั่วถึง และเท่าเทียม

(๒) ควรมีการจัดตั้งคณะกรรมการลุ่มน้ำ โดยแยกออกเป็น ๓ กลุ่มคือ กลุ่มต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ โดยให้แต่ละฝ่ายไปคัดเลือกคณะกรรมการของตนเอง เพื่อที่จะให้คณะกรรมการดังกล่าวได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดสรร และแบ่งปันทรัพยากรน้ำ โดยให้คัดเลือกตัวแทนจากลุ่มน้ำทั้งหมดเป็นประธานคณะกรรมการลุ่มน้ำ ๑ คน มีรองประธานคณะกรรมการ และเลขานุการเพื่อทำหน้าที่ในการประชุมเพื่อหาทางออกร่วมกันเมื่อเกิดข้อพิพาท และภายหลังคณะกรรมการลุ่มน้ำดังกล่าวนั้น ได้ร่วมกันสร้างกติกาในการใช้น้ำซึ่งชื่อว่า “ระเบียบข้อบังคับ (กติกา) การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำ” ซึ่งกติกาที่น่าสนใจก็คือ หมวดที่ ๖ ว่าด้วยการใช้น้ำ หมวดที่ ๗ ว่าด้วยลำห้วย และลำเหมืองสาธารณะ และหมวดที่ ๘ ว่าด้วยฝาย เป็นต้น

(๓) กลุ่มผู้ใช้น้ำควรมีการจดทะเบียนผู้ใช้น้ำหรือทำบัญชีผู้ใช้น้ำอย่างเป็นระบบต่อเนื่องกันอย่างน้อย 5 ปี เพื่อเป็นข้อมูลเพื่อแจ้งให้เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องได้รับทราบจำนวนผู้ใช้น้ำที่แน่นอนปฏิบัติการใช้ที่ดิน พืชที่ปลูกพืชที่ปลูกพืชและปริมาณการใช้น้ำจำแนกตามกิจกรรมต่างๆ เพื่อเป็นข้อมูลที่จะใช้ในการจัดการทรัพยากรน้ำของท้องถิ่นนอกจากนั้น ควรมีการเก็บเงินค่าจดทะเบียนจากผู้ใช้น้ำตามจำนวนพืชที่ปลูก เช่น ลำไยต้นละ ๔ บาท เพื่อนำเงินนี้ไปใช้จ่ายในกิจกรรมต่างๆของผู้ใช้น้ำ

(๔) การใช้กติการอบเวร ดังเช่นในระบบเหมืองฝายในอดีต ในการจัดสรรน้ำในฤดูแล้งหลังเกณฑ์ที่สำคัญในการจัดรอบเวรน้ำ คือ ต้องทราบบริเวณน้ำต้นทุน และความต้องการใช้น้ำในแต่ละพื้นที่ จึงจะสามารถทำการจัดรอบเวร ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในการคำนวณน้ำต้นทุนนั้นอาศัยข้อมูลปริมาณฝนจากช่วงเวลาเดียวกันในปีที่ผ่านมา ซึ่งก็เป็นข้อที่จำกัดอย่างหนึ่งของลุ่มน้ำตาช้าง ที่มีความแตกต่างจากชลประทานแม่แตงซึ่งเป็นคลองตาดคอนกรีต ที่มีการซึมหาของน้ำไม่มากเท่ากับลำน้ำตามธรรมชาติ การจัดรอบเวรในลุ่มแม่แตงตาช้างซึ่งไม่มีระบบข้อมูลการจัดเวรรอบ หมายความว่าต้องอาศัยและประสบการณ์ ชาวบ้านปงและชาวบ้านดอยปู่ไตตกลงจัดรอบเวรกันเองโดยอาศัยการเรียนรู้จากประสบการณ์จริง ลองผิดลองถูกในที่สุดได้ข้อสรุปว่าการแบ่งน้ำกันใช้คนละครึ่ง ทำให้ได้ใช้น้ำทั้งสองบ้าน ซึ่งจะต้องดัดแปลงประสบการณ์ให้เหมาะสมหากที่มีผู้ใช้น้ำกลุ่มอื่นเข้ามาขอร่วมกติกาด้วย

จะเห็นว่า จุดเด่นของการใช้วิธีการเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลางตามที่ปรากฏในลุ่มน้ำแม่ตาช้างนี้เป็นกระบวนการที่สามารถเพิ่มพลังให้แก่กระบวนการจัดการความขัดแย้งได้ในระดับหนึ่ง เนื่องจากวิธีการเจรจากันเองไม่สามารถหาข้อสรุป หรือสร้างกติการ่วมในเวทีต่างๆ ได้ ฉะนั้น การใช้กระบวนการนี้ทำให้คู่กรณีตระหนักถึงกรอบ และกติการ่วมที่ได้ทำสัญญาประชาคมระหว่างกลุ่มต่างๆ อย่างไรก็ตาม จุดด้อยที่พบในกระบวนการนี้คือ การไม่สามารถนำ

ประชาชนที่มีอำนาจในการใช้น้ำที่เหนือกว่ามารวมหาข้อตกลงได้ทุกกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลุ่มสถานประกอบการ รีสอร์ททางกลุ่ม เพราะเหตุดังกล่าวนี้จึงทำให้กระบวนการจัดการ ความขัดแย้งไม่สามารถปรากฏได้อย่างยั่งยืนในลุ่มแม่ตาช้าง

๖.๒.๓ การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม

“การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม” นับได้ว่าเป็น “หัวใจ” ของความสำเร็จเบื้องต้นในการจัดการความขัดแย้งในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง เนื่องจากกระบวนการนี้ได้เกิดขึ้นภายหลังที่คณะผู้เจรจาไกล่เกลี่ยได้พยายามดำเนินการให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการลุ่มน้ำ โดยแบ่งเป็น คณะกรรมการ ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ รวมไปถึงตัวแทนของกลุ่มรีสอร์ทเพื่อเข้าไป พูดคุย ปรึกษาหารือ เพื่อจัดวางกฎระเบียบต่างๆ ที่จำเป็นต่อการจัดการทรัพยากรน้ำ

กระบวนการมีส่วนร่วมดังกล่าวนี้ เริ่มต้นจากการพบปะพูดคุยกันในเวทีต่างๆ เกี่ยวกับขั้นตอนเริ่มแรกที่ได้แสวงหาทางออกร่วมกัน โดยให้แต่ละฝ่ายนั้นได้แสดงความ ต้องการ หรือทางออกของความขัดแย้งว่า จะแบ่งปันอย่างไร หรือจะใช้น้ำอย่างไร จึงจะ เพียงพอสำหรับคนในลุ่มน้ำ ซึ่งเมื่อวิเคราะห์จากเอกสารการประชุมหลายครั้งพบว่า คณะกรรมการในลุ่มน้ำได้ช่วยกันนำเสนอทางออก ทุกครั้งที่มีความขัดแย้งกัน

นอกจากจากนั้นแล้ว กระบวนการในการตรวจสอบความเป็นไปของกติกาที่ได้ กำหนดขึ้นมาเพื่อให้ลุ่มน้ำต่างๆ ได้ใช้เป็นเครื่องมือในการปฏิบัติว่า มีใครแอบใช้น้ำบ้างหรือไม่ ใช้น้ำเกินขีดจำกัดใหญ่เกินกว่าที่กำหนดหรือไม่ รีสอร์ทได้เก็บกักน้ำแล้วเปลี่ยนรูปแบบเป็นน้ำวน ซึ่งทำให้น้ำไหลช้าหรือไม่ กระบวนการตรวจสอบเหล่านี้จะมีคณะกรรมการของลุ่มน้ำคอยดูแล และทำหน้าที่ในการสอดส่องรูปแบบในการใช้ทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำ

ประเด็นที่สำคัญก็คือ กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการที่จะช่วยกันรักษา แหล่งน้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การใช้หาแหล่งน้ำใหม่ๆ รวมไปถึงการปลูกป่าต้นน้ำเพิ่มเติม เพื่อให้ต้นน้ำสามารถที่จะซับเอาไว้ไม่ให้เกิดการชะล้างหน้าดินเร็วจนเกินไปจนไม่สามารถที่จะ เก็บกักน้ำเอาไว้ได้ และเข้าไปมีส่วนร่วมเกี่ยวกับพิธีกรรมทางศาสนาที่ได้จัดขึ้นเพื่อปลูก จิตสำนึกให้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำมองเห็นความสำคัญของลุ่มน้ำ ดังจะเห็นกระบวนการ สร้างการมีส่วนร่วมในรูปแบบต่างๆ ดังต่อไปนี้

๖.๒.๓.๑ การสร้างการมีส่วนร่วมในรูปแบบของกิจกรรม จากการศึกษาพบว่าการสร้างการมีส่วนร่วมในประเด็นนี้ ประชาชนในฐานะที่เป็นผู้นำทางภูมิปัญญาพื้นบ้าน ร่วมกับสถาบันเพื่อสิทธิชุมชนที่ได้นำ “กิจกรรม” มาเป็นเครื่องมือในการเชื่อมโยงประสาน ประชาชนกลุ่มต่างๆ ได้เข้ามามีส่วนร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ ในลักษณะต่างๆ ซึ่งกิจกรรมที่โดดเด่น และมีผลในเชิงบวกต่อการสร้างการมีส่วนร่วมนั้น ประกอบไปด้วยกิจกรรมดังต่อไปนี้

(๑) พิธีสืบชาติาลุ่มน้ำ พิธีนี้จัดได้ว่าเป็น “พิธีกรรมประดิษฐ์” ชนิดหนึ่งที่ผู้นำทาง ภูมิปัญญาชาวบ้าน นักวิชาการ และผู้นำทางภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ร่วมมือกับชาวบ้านในลุ่มน้ำ

ซึ่งพิธีนี้ได้จัดขึ้นที่หมู่บ้านแม่สะเหนืออันเป็นพื้นที่กลางน้ำ ซึ่งประชาชนในลุ่มน้ำมีความเชื่อว่าการร่วมมือกันสืบชาตาน้ำก็เพราะต้องการให้ชีวิต หรือลุ่มน้ำเป็นที่พึ่งพาอาศัยของประชาชนยาวนานต่อไปสอดคล้องกับการสืบชาตอายุของมนุษย์ ซึ่งรูปแบบของพิธีนี้คล้ายคลึงกับการบายศรีสู่ขวัญลุ่มน้ำแม่ตาช้าง อย่างไรก็ตาม สาระสำคัญของพิธีนี้มุ่งเน้นไปที่การสร้างจิตสำนึกให้ประชาชนมองเห็นความสำคัญของแหล่งน้ำ มีความกตัญญูและหวงแหนแหล่งน้ำอันเป็นที่มาของคุณค่า และชีวิต

(๒) พิธีบวชป่า พิธีนี้ก็จัดได้ว่าเป็น “พิธีกรรมประดิษฐ์” เช่นเดียวกัน ซึ่งพื้นที่ป่าที่ใช้คือป่าชุมชนแม่สะ ตำบลบ้านโป่ง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ สำหรับวัตถุประสงค์ของการบวชป่าก็คือ (๑) เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในเขตลุ่มน้ำแม่ตาช้าง (๒) เพื่อสร้างจิตสำนึกของคนในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง (๓) เพื่อสร้างความร่วมมือในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติจากทุกภาคส่วน และทุกระดับ

จะเห็นว่า จุดเด่นของพิธีกรรมนี้มีลักษณะ ๒ ประการ กล่าวคือ (๑) การประยุกต์รูปแบบการบวชพระภิกษุมาสู่การบวชต้นไม้ โดยใช้ผ้าเหลืองซึ่งเป็นเครื่องนุ่งห่มของพระภิกษุมาเป็นสัญลักษณ์ในการห่มห่อต้นไม้ (๒) เมื่อวิเคราะห์ในเชิงจิตวิทยาสังคมจะพบว่าสัญลักษณ์ของผ้าเหลืองที่ประชาชนได้นำไปห่มต้นไม้จะทำให้ประชาชนบางกลุ่มไม่กล้าตัดต้นไม้อันจะก่อให้เกิดผลโดยอ้อมเกี่ยวกับการรักษา และดูแลต้นไม้ซึ่งเป็นป่าต้นน้ำให้ชุ่มชื้นตลอดไป

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว การบวชป่าเป็นกิจกรรมเชิงสัญลักษณ์ของชุมชน ที่มุ่งเน้นในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่สังคม และทรัพยากรที่ประชาชนได้ที่ใช้ร่วมกัน โดยนำพิธีกรรมความเชื่อทางพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้กับป่าชุมชนซึ่งส่งผลโดยตรง แล้วโดยอ้อมต่อการดำรงอยู่ของแหล่งน้ำในลุ่มน้ำ นอกจากนี้ กิจกรรมบวชป่าชุมชนดังกล่าวข้างต้น เป็นกิจกรรมที่สามารถสร้างความร่วมมือกับหลายหน่วยงานในพื้นที่ และสร้างโอกาสให้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำได้พัฒนาศักยภาพของตนเอง และสร้างความร่วมมือกับประชาชนกลุ่มต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำด้วย

(๓) การปลูกกล้วยป่าฟื้นฟูแหล่งน้ำ รูปแบบนี้เป็นกิจกรรมที่กลุ่มคณะกรรมการแต่ละกลุ่มในลุ่มน้ำได้ออกแบบขึ้นมาเพื่อสนองตอบต่อแผนงานฟื้นฟูและพัฒนาแหล่งน้ำและระบบนิเวศน์ในเขตลุ่มน้ำแม่ตาช้างของคณะกรรมการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง โดยจัดกิจกรรมนี้ขึ้นมาเมื่อวันที่ 30 สิงหาคม พ.ศ. 2546 ณ บ้านดอยปุย ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

สำหรับวัตถุประสงค์ของการปลูกกล้วยป่าในพื้นที่บริเวณนี้ ก็คือ (๑) เพื่อที่จะรักษาต้นน้ำให้มีอุดมสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น (๒) เพื่อสร้างแหล่งน้ำตามธรรมชาติ เพราะกล้วยป่ามีคุณสมบัติในการดูดซับน้ำ และสร้างความชุ่มชื้นในระบบนิเวศน์ในเขตต้นน้ำ

อย่างไรก็ดี การปลูกกล้วยป่าเป็นการนำเอาองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ให้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ของชุมชน ซึ่งตามสภาพป่าธรรมชาติในเขตดอยปุยนั้นมีกล้วยป่าอยู่หลายชนิด และแต่ละชนิดมีคุณสมบัติที่แตกต่างกัน กล้วยที่ชาวบ้านนำมาปลูกครั้งนี้ ชาวเมืองเรียกว่า “เจ้อล๊ะ” มีคุณสมบัติพิเศษหลายอย่าง คือ ดูดซับน้ำได้ดี ขยายพันธุ์ได้เร็วโดยการแตกหน่อแตกกอและโดยเมล็ด อาศัยอยู่ในร่มไม้ใหญ่ได้ และสามารถนำมาประกอบอาหารได้อีกด้วย อย่างไรก็ตาม กล้วยชนิดนี้ถ้าแตกกอมากหรือมีอายุมาก จำเป็นจะต้องตัดออกบ้าง เพราะมีเขื่อนั้นแล้วกล้วยจะไม่ยอมแตกหน่อ ซึ่งถือว่าเป็นวิธีการจัดการโดยองค์ความรู้ท้องถิ่นแบบหนึ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่ง

๖.๒.๓.๒ การสร้างการมีส่วนร่วมในรูปแบบของการตั้งคณะกรรมการลุ่มน้ำ

คำตอบที่เป็นรูปธรรมมากที่สุดก็คือ เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๑ ศูนย์ชาติพันธุ์ร่วมกับมูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (ค.ก.น.) และคณะกรรมการประสานงานประชาชนเพื่อท้องถิ่น (ค.ป.ถ.) ได้จัดให้มีการประชุมร่วมกันระหว่างคนพื้นราบกับคนบนดอย ณ ห้องประชุมมูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ และมีข้อสรุปว่า “ควรมีการตั้งคณะกรรมการ” โดยองค์ประกอบของคณะกรรมการนั้นควรเป็นตัวแทนจากหมู่บ้านสมาชิกผู้ใช้น้ำทุกหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในลุ่มน้ำแม่ตาช้าง ตั้งแต่ปลายน้ำถึงต้นน้ำ ซึ่งจะเป็นการแก้ไขปัญหาแม่น้ำทั้งสายเพราะเป็นระบบนิเวศน์เดียวกัน และคณะกรรมการที่จะตั้งขึ้นมานั้นควรมีการประชุมแก้ไขปัญหาอย่างต่อเนื่อง และให้คณะกรรมการหาทางประสานตัวแทนรีสอร์ททุกแห่งเข้ามามีส่วนร่วมในคณะกรรมการต่อไป

ต่อมาในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๑ ได้จัดประชุมร่วมกันเป็นครั้งที่ ๒ ณ วัดบ้านฟ่อน ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีข้าราชการฝ่ายปกครอง ป่าไม้ สมาชิกสภาจังหวัด นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน ตัวแทนชาวบ้านผู้ใช้น้ำทั้งลุ่มน้ำ ตัวแทนสถานประกอบการและชาวเขา เข้าร่วมประชุมกว่า ๑๕๐ คน และที่ประชุมได้มีมติร่วมกันว่าเห็นควรแต่งตั้ง “คณะกรรมการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง” ขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ทรัพยากรน้ำ”

สำหรับคณะกรรมการนั้นมียกองค์ประกอบที่สำคัญ ๒ ส่วน คือ (๑) คณะกรรมการกลาง จำนวน ๒๕๐ คน ประกอบด้วย ตัวแทนหมู่บ้านๆ ละ ๕ คนจาก ๕๖ หมู่บ้าน รวมเป็น ๒๘๐ คน และตัวแทนสถานประกอบการๆ ละ ๑ คน จาก ๑๐ สถานประกอบการ รวมเป็น ๑๐ คน และ (๒) คณะกรรมการดำเนินงาน จำนวน ๑๘ คน ประกอบด้วยตัวแทนตำบลๆ ละ ๒ คน จาก ๘ ตำบล ๑๖ คน และ (๓) ตัวแทนกลุ่มสถานประกอบการ ๒ คน โดยคณะกรรมการดำเนินงานจะคัดเลือกมาจากคณะกรรมการกลาง

สำหรับวัตถุประสงค์หลักในการจัดตั้งคณะกรรมการลุ่มน้ำ ก็คือ (๑) เพื่อเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (๒) เพื่อ

ความสามัคคีของกลุ่มผู้ใช้น้ำในเขตลุ่มน้ำแม่ตาช้างไม่ให้ความขัดแย้งกัน (๓) เพื่อสร้างคนสร้างจิตสำนึกความเป็นชุมชนในการรักท้องถิ่น รักทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อยู่ใกล้ตัว (๔) เพื่อต้องการให้เกิดการเรียนรู้ในด้านการใช้ประโยชน์และอันตรายอันเกิดจากทรัพยากรธรรมชาติ (๕) เพื่อสร้างกฎ กติกา ระเบียบข้อบังคับของชุมชน เพื่อนำไปบริหารและจัดการโดยองค์กรประชาชน

อย่างไรก็ดี คณะกรรมการก็ได้กำหนดบทบาทหน้าที่ของตนเองเพื่อเป็นเป้าหมายในการดำเนินการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน กล่าวคือ (๑) กำหนดแผนงานพัฒนาลุ่มน้ำแม่ตาช้างให้เอื้อประโยชน์ต่อประชาชนทุกคนที่อยู่ในเขตลุ่มน้ำแม่ตาช้างและบุคคลอื่นๆ ด้วย (๒) บริหารจัดการให้เป็นไปตามแผนและมติที่ประชุม (๓) สร้างองค์กรประชาชนให้เข้มแข็ง โดยการรณรงค์เรียนรู้ อบรม สัมมนา ศึกษาดูงาน และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในทุกๆ ด้านที่เกี่ยวข้องกับชุมชน (๓) เป็นผู้ประสานงานที่ดีกับทุกหน่วยงาน/องค์กรทั้งภาครัฐและเอกชน และองค์กรประชาชนอื่นๆ (๔) บำรุง รักษา ปกป้อง คุ่มครอง ป้องกัน และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติในเขตลุ่มน้ำแม่ตาช้างและนอกเขตที่มีผลกระทบต่อชุมชนคนลุ่มน้ำแม่ตาช้าง (๕) สร้างความเป็นเอกภาพให้เกิดให้มีขึ้นในเขตชุมชนคนลุ่มน้ำทุกส่วน (๖) จัดหาเงินทุนเพื่อพัฒนาองค์กรตนเอง

ประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับกระบวนการในการจัดการความขัดแย้งก็คือ “กลยุทธ์” ที่ประชาชนในลุ่มน้ำได้นำมาเป็นเครื่องมือสนับสนุนให้กระบวนการของสันติวิธีทั้ง ๓ ชุดดังที่ได้เสนอไปแล้วนั้นมีผลในเชิงบวก ฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงกลยุทธ์แบบสันติผู้วิจัยมองว่าประกอบไปด้วยข้อปฏิบัติที่สำคัญดังต่อไปนี้

(๑) การโน้มน้าว (Persuasion) จากการศึกษาพบว่า กระบวนการเจรจากันเองและการไกล่เกลี่ยคนกลางนั้น คู่กรณี หรือคนกลางได้ใช้วิธีการนี้โน้มน้าวให้คู่ขัดแย้งได้มองเห็นถึงผลเสียอันเกิดขึ้นจากที่ฝ่ายต่างๆ พยายามแย่งชิงทรัพยากรน้ำ ผลจากการแย่งชิงทำให้เกิดการเผชิญหน้าโดยการแสดงออกด้วยความรุนแรงของคู่กรณี ฉะนั้น ทางออกที่สามารถทำได้คือ กลุ่มต่างๆ มองว่ามีทางอื่นใดที่ดีกว่าหรือไม่ อันเป็นเลือกที่ดีกว่าการเข้าสู่โต๊ะของการเจรจา ผลจากการโน้มน้าวดังกล่าวได้ทำให้กลุ่มต่างๆ ได้เห็นว่า วิธีการเจรจากันน่าจะเป็นทางออกที่ดีที่สุด กรณีศึกษาที่เห็นได้อย่างชัดเจนก็คือ การที่ก้านเฉลิม อันวิเศษ ซึ่งเป็นประธานลุ่มน้ำ และอาจารย์ชัยพันธ์ ประภาสวัตได้ชี้ให้ประชาชนในลุ่มน้ำได้มองเห็นถึงผลเสียที่เกิดจากการแย่งชิง และชี้ให้เห็นถึงจุดเด่นของการแบ่งปันทรัพยากรน้ำร่วมกัน

(๒) การร่วมมือกัน (Cooperation) คณะผู้เจรจาพยายามดึงฝ่ายต่างๆ ให้มาร่วมมือในการเจรจาทันทีออกมาร่วมกัน ซึ่งการร่วมมือกันนั้น เป็นการร่วมมือทั้งในเชิงกายภาพ และจิตภาพ กล่าวคือ เป็นการร่วมใจกันเพื่อเปิดเผยความต้องการของแต่ละกลุ่ม และร่วมมือกันเพื่อหาทางออกให้แต่ละฝ่ายที่ประสบปัญหาเกี่ยวกับความต้องการทรัพยากรน้ำ

(๓) การสนับสนุน (Supporting) รายละเอียดของวิธีการนี้ประเมินได้จากการที่กลุ่มต่างๆ สนับสนุนให้มีการเจรจาและหาทางออกร่วมกัน รูปแบบในการสนับสนุนประเมินได้จากการที่ กลุ่มริสอร์ทได้ช่วยสนับสนุนเรื่องทุน และสถานที่เพื่ออำนวยความสะดวกในการแสวงหาทางเลือกที่ดีที่สุด นอกจากนี้ สำนักงานสภาวิจัยแห่งชาติ และนักวิชาการมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ รวมไปถึงสถาบันเพื่อสิทธิชุมชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมสนับสนุนและส่งเสริมทุนการวิจัย และสร้างเวทีเพื่อให้กลุ่มต่างๆ ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลซึ่งกันและกัน ผลจากการสนับสนุนในลักษณะดังกล่าวทำให้กลุ่มประชาชนในลุ่มน้ำมีความรู้สึกที่ดีต่อกันมากยิ่งขึ้น และมีความเข้าใจความต้องการและความจำเป็นของกลุ่มต่างๆ ชัดเจนยิ่งขึ้น

(๔) การประนีประนอม (Compromising) ประเด็นนี้ ถือได้ว่าเป็นหัวใจของวิธีการที่ประชาชนในลุ่มน้ำพยายามนำมาเป็นกลยุทธ์ในการเจรจา วิธีการนี้เป็นกระบวนการของการที่กลุ่มต่างๆ พยายามปล่อยวางจุดยืนของตัวเอง โดยหันหน้ามาพูดคุยเพื่อให้แต่ละกลุ่มได้ทราบว่า อะไรคือความต้องการที่แท้จริงของตัวเอง และทุกคนสามารถแบ่งปันกันได้หรือไม่ ดังจะเห็นจาก ๒ กรณีตัวอย่าง กล่าวคือ (๑) กลุ่มต้นน้ำไม่พยายามชี้ว่า กลุ่มตัวเองมีสิทธิในการใช้น้ำได้อย่างไม่มีขีดจำกัดเพราะอยู่ในพื้นที่ต้นน้ำ และพยายามเปิดโอกาสให้กลางน้ำและปลายน้ำได้เข้าถึงโอกาสในการใช้น้ำในบางเวลาตามที่ร้องขอ (๒) กลุ่มริสอร์ทบางกลุ่มไม่ได้มองว่ากลุ่มของตัวเองมีอำนาจทางด้านเศรษฐกิจที่ดีกว่า และพยายามเข้าร่วมกิจกรรม และเปิดโอกาสให้ประชาชนกลางน้ำ และปลายน้ำได้ตรวจสอบการใช้น้ำ และเข้าร่วมร่างกติกาการใช้น้ำ

(๕) การใช้เสียงข้างมาก การใช้วิธีการนี้เป็นทางเลือกสุดท้ายที่คณะกรรมการลุ่มน้ำแม่ตาช้างนำไปสร้างกติการ่วมเบื้องต้นเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรน้ำ และการเลือกสรรคณะกรรมการกลุ่มต่างๆ ไม่ว่าจะเป็คณะกรรมการต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ หรือกลุ่มริสอร์ท เหตุผลสำคัญคือ การที่แต่ละกลุ่มพยายามเจรจันจนครบแล้วแต่ไม่ประสบผล หรือทำให้กลุ่มต่างๆ ยอมรับข้อเสนอร่วมกันได้ สำหรับรูปแบบของการใช้วิธีการนี้ก็คือ “การลงมติ” โดยใช้เสียงข้างมากเป็นเกณฑ์เพื่อลงมติว่าเห็นด้วยหรือไม่กับข้อเสนอของคณะกรรมการกลุ่มต่างๆ ที่นำเสนอทางเลือกเพื่อจัดการความขัดแย้ง

อย่างไรก็ดี จุดอ่อนที่ชัดเจนของวิธีการนี้ก็คือ การที่สถานประกอบการบางแห่งมองว่า คณะกรรมการได้ใช้เสียงข้างมากดำเนินการบีบคั้นทางอ้อม ในขณะที่เดียวกัน การโหวตเพื่อลงมตินั้น ก็มักจะเกิดคำถามตามมาเช่นกันว่า มิได้ดำรงอยู่บนฐานของข้อกำหนดกฎหมาย แต่ถึงกระนั้น คณะกรรมการบางกลุ่มก็มองว่า วิธีการเช่นนี้จะสามารถสร้างความเป็นธรรมให้แก่ผู้ใช้น้ำ ซึ่งแม้วิธีการนี้ไม่มีบทบัญญัติทางกฎหมายรองรับ แต่ก็จัดได้ว่าเป็นข้อตกลงร่วมระหว่างประชาชนที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำพยายามจะหาทางออกร่วมกัน

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว การใช้กระบวนการในลักษณะดังกล่าวได้ทำให้ความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับการแย่งชิงทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำแม่ตาช้างนั้น มีทิศทางที่ชัดเจนและมีทางออก

ร่วมกันมากยิ่งขึ้น ในปัจจุบันนี้ สถานการณ์ความขัดแย้งในพื้นที่ดังกล่าวได้ทุเลาเบาบางลงอย่างมาก แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อเกิดวิกฤติการณ์ภัยแล้งคุ่มคามลุ่มน้ำ ปรากฏการณ์ของความขัดแย้งก็ได้ขยายตัวขึ้นในทุกๆ ครั้งที่น้ำมีปริมาณน้อย แต่ถึงกระนั้น อุณหภูมิความขัดแย้งแตกต่างจากสถานการณ์ที่เคยเกิดขึ้นในอดีต

๗. สรุป และวิเคราะห์

จากการศึกษาพบว่าตัวแปรที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งสามารถประเมินได้จากการที่ประชาชนบางกลุ่มต้องการพัฒนาเศรษฐกิจแบบ “ทุนนิยม” ไม่ว่าจะเป็กลุ่มชาวเขาบางกลุ่ม รวมไปถึงกลุ่มรีสอร์ทต่างๆ จึงทำให้เกิดความต้องการทรัพยากรน้ำเพื่อใช้ประกอบกิจการ และสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่สินค้าของตัวเอง นอกจากนี้ การขยายตัวเกี่ยวกับความต้องการพืชพันธุ์ทางการเกษตรทำให้เกิดการขยายสวนลื่นจีและลำไยออกไปจนนำไปสู่ความต้องการในการใช้สอยน้ำเพิ่มมากขึ้น

ในขณะที่เดียวกัน “ตัวแปรภายใน” ได้แก่การบริโภคทรัพยากรน้ำ หรือใช้สอยน้ำโดยไม่คำนึงถึงความต้องการของคนอื่นๆ ในลุ่มน้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คนปลายน้ำที่ต้องการใช้น้ำเพื่อการทำกิจกรรมต้องประสบกับความชะงักงันเพราะน้ำไม่เพียงพอต่อความต้องการของพืชไร่ จึงทำให้กลุ่มปลายน้ำ และกลางน้ำบางส่วนมองว่า ในฐานะที่เป็นเจ้าของพื้นที่แต่ไม่ได้รับโอกาสจากการใช้น้ำอย่างเท่าเทียม และที่ยิ่งไปกว่านั้น บุคคลที่มาใหม่ได้แย่งสิทธิในการใช้น้ำเกินความจำเป็น จึงทำให้บรรยากาศของความขัดแย้งเชิงรูปธรรมปะทุขึ้นมา

ถึงกระนั้น บรรยากาศของความขัดแย้งได้ค่อยๆ สลายตัวลง เมื่อชุมชนลุ่มน้ำได้มองเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมของการจัดการลุ่มน้ำ โดยมีอาจารย์ชัยพันธ์ ปรึกษาสวัสดิ์ และทีมงานนักวิชาการได้เข้าไปมีส่วนสำคัญในการช่วยเหลือ และให้คำแนะนำพร้อมทั้งดึงกลุ่มต่างๆ ที่อยู่ในลุ่มน้ำเข้ามาพบปะพูดคุย และปรึกษาหารือเพื่อหาทางออกร่วมกัน

จะพบว่า หลักการสำคัญที่ก่อให้เกิดท่าทีในเชิงสมานฉันท์คือ การสลายความเป็นอัตลักษณ์ของกลุ่มตัวเองโดยการไม่ยึดมั่นในความเป็นอัตลักษณ์ การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และ “การแบ่งปัน” ทรัพยากรเท่าที่มีอย่างจำกัดให้เพียงพอต่อความต้องการของกลุ่มคนในชุมชนลุ่มน้ำ นอกเหนือจากนั้น แนวคิดที่ว่าด้วยการสร้างสมานฉันท์ให้เกิดความปรองดองในหมู่มคนลุ่มน้ำก็เป็นแนวคิดหลักอีกประการหนึ่งที่ได้นำเสนอผ่านกระบวนการของการมีส่วนร่วมของประชาชนในลุ่มน้ำแม่ตาช้างในการกำหนดชีวิต และชะตากรรมของตนเอง

นอกเหนือจากนั้น ประเด็นที่ว่าด้วยยุทธศาสตร์ของการสร้างความสมานฉันท์ให้เกิดขึ้นในกลุ่มคนลุ่มน้ำก็คือ กระบวนการจัดการข้อพิพาทโดยใช้ทางเลือกที่เหมาะสม ซึ่งหลักการที่นำมาใช้ก็คือ “กระบวนการในการเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง” ซึ่งคณะเจรจาได้พยายามที่จะวางกรอบในการศึกษาบริบทต่างๆ ในลุ่มน้ำ และจัดวางขั้นตอนก่อนเข้าไป ขณะเข้าไป

ดำเนินการไกล่เกลี่ยจนทำให้ประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่ง อันเป็นความสำเร็จที่สามารถโน้มน้าว และชี้ให้กลุ่มต่างๆ ในลุ่มน้ำได้เลือกแนวทางของการเจรจาแทนกระบวนการของการแก้ปัญหาในรูปแบบอื่นๆ

ผู้วิจัยมองว่า หลักการที่เกี่ยวกับการวิเคราะห์จุดแข็งจุดอ่อน โอกาส และภัยคุกคาม ดังกล่าวนั้น ทำให้เราได้มองเห็นภาพลักษณ์ของลุ่มน้ำแม่ตาช้างได้ชัดเจนในทุกมิติมากยิ่งขึ้น อันจะส่งผลต่อการจัดการความขัดแย้ง และจัดการประเด็นอื่นๆ ได้ครอบคลุมและชัดเจนมากยิ่งขึ้นในโอกาสต่อไป

ถึงกระนั้น เมื่อนำแนวคิด และการปฏิบัติการเกี่ยวกับความขัดแย้งตามที่มีการประยุกต์ใช้ในลุ่มน้ำแม่ตาช้างไปเปรียบเทียบกับแนวคิดของนักคิดตะวันตกนั้นจะพบว่า มีนัยที่สอดคล้องบางประเด็น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ “กระบวนการเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง” และสันติวิธีทางเลือกต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการเข้าไปเผชิญหน้ากับความขัดแย้ง การพยายามที่โน้มน้าวให้คู่กรณีได้มองเห็นความสำคัญของการแก้ปัญหา การประนีประนอมข้อพิพาทที่เกิดขึ้นโดยให้แต่ละฝ่ายหันหน้าเข้าสู่โต๊ะเจรจาเพื่อพูดคุยหาทางออกร่วมกัน และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมหลังจากที่ได้มีการสร้างกฎกติกาเกี่ยวกับลุ่มน้ำ รวมไปถึงการแบ่งปันทรัพยากรน้ำเรียบร้อยแล้ว

อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ การนำหลักการ “วัดน้ำ” เข้าไปใช้เป็นเครื่องมือในการแบ่งปันทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำ อันเป็นการวัดปริมาณน้ำฝน หรือน้ำที่มีอยู่ในลุ่มน้ำว่ามีปริมาณเท่าใด เพียงพอแก่ประชาชนในพื้นที่หรือไม่ เพื่อจะทำให้สะดวกและบริหารจัดการได้ว่าประชาชนควรจะใช้น้ำได้คนละจำนวนเท่าใด ปริมาณน้ำจึงจะเพียงพอต่อความต้องการของประชาชนในลุ่มน้ำ

สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งก็คือ ประชาชนในลุ่มน้ำแม่ตาช้างได้นำหลักคิดในทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในการจัดการความขัดแย้งในลุ่มน้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “จากการแย่งชิงน้ำไปสู่การแบ่งปัน” และ “จากการยึดมั่นในความเป็นอัตลักษณ์ไปสู่การสลายและทำลายความเป็นอัตลักษณ์” หรือ “จากภาวะที่ไร้เอกภาพของประชาชนในลุ่มน้ำไปสู่ความมีเอกภาพ” หรือ “จากการรวม และไม่ร่วมมือ หรือร่วมมือ แต่ไม่รวมของประชาชนไปสู่การรวมตัว และร่วมมือกันในการหาทางออกให้แก่ประเด็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำ”

นอกจากนั้น ประชาชนในลุ่มน้ำนำหลักคิดในทางพระพุทธศาสนาในเชิงพิธีกรรมเข้าไปผสมผสานกับภูมิปัญญาพื้นบ้านเพื่อสร้างจิตสำนึก หรือสร้างเสริมคุณค่าภายในใจแก่ประชาชนในลุ่มน้ำเพื่อให้ประชาชนได้มองเห็นคุณค่าของผืนป่า และลุ่มน้ำ และมีทำที่ที่ถูกต้องในการกระทำที่ไม่บุกรุกและทำลายป่า อันเป็นการแสดงความกตัญญูทวดที่ต่อป่าต้นน้ำ และลุ่มน้ำ โดยการทำพิธีสืบชาติลุ่มน้ำ การทำพิธีบวชป่า และเดินธรรมยาตรา ซึ่งทำให้ความขัดแย้งในประเด็นที่ว่าด้วยเรื่องชาติพันธุ์ เรื่องข้อเท็จจริงได้ดำเนินไปสู่จุด “สมดุล” มากยิ่งขึ้น

แม้ว่าประเด็นปัญหาเรื่องชาติพันธุ์และประเด็นความขัดแย้งแบบหลบในอื่นๆ และความขัดแย้งที่ปรากฏตัวคือ “การแย่งชิงทรัพยากรน้ำ” ได้คลี่คลายลงไปทิศทางที่ดีมากยิ่งขึ้นแล้ว แต่ประเด็นสำคัญก็คือ สถานการณ์การแย่งชิงทรัพยากรน้ำมักจะเกิดขึ้น และเผยตัวอีกครั้งเมื่ออยู่ในช่วงฤดูแล้งของแต่ละปี ซึ่งขณะนี้ภาครัฐพยายามที่เข้าไปแก้ไขปัญหาในเชิงกายภาพโดยการหาแหล่งน้ำ หรือสร้างแหล่งน้ำเพิ่มเติม เพื่อเป็นฐานรองรับ และสนับสนุนความต้องการของประชาชน อย่างไรก็ตามประเด็นที่ไม่ควรมองข้ามก็คือ นอกเหนือจากการ “จัดการแหล่งน้ำ” หรือ “ทรัพยากรน้ำ” อันเป็นการจัดการ “เชิงกายภาพ” แล้ว สิ่งที่จะทำเคียงคู่กันไปก็คือ “การจัดการมนุษย์” ที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำ อันเป็นการจัดการใน “เชิงจิตภาพ” เพื่อให้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำได้บริหารความต้องการของตนเองให้สอดคล้องกับปริมาณของน้ำที่มีอยู่อย่างคุ้มค่า ดังที่อาจารย์ชัยพันธ์ ประภาสวัตอ้างถึงคำพูดของคานธีอยู่เนืองๆ ว่า “ทรัพยากรมีเพียงพอสำหรับคนทั้งโลก แต่ไม่เพียงพอสำหรับคนโลกเพียงคนเดียว